



Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı

Türkiyat Araştırmaları Yüksek Lisans Programı

**MOĞOLİSTAN ZAMAAR KÖYÜNDEKİ ŞOROON BUMBAGAR
MEZARINDA BULUNAN KÖKTÜRKLERE AİT
ÇİNCE YAZITIN İNCELENMESİ**

Yi Chun LIN

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

MOĞOLİSTAN ZAMAAR KÖYÜNDEKİ ŞORON BUMBAGAR MEZARINDA
BULUNAN KÖKTÜRLERE AİT ÇİNCE YAZITIN İNCELENMESİ

Yi Chun LIN

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı

Türkiyat Araştırmaları Yüksek Lisans Programı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

Yi Chun LIN tarafından hazırlanan “Moğolistan Zamaar Köyündeki Şoroon Bumbagar Mezarında Bulunan Köktürklere Ait Çince Yazıtın İncelenmesi” başlıklı bu çalışma, 17/01/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Erkin EKREM (Başkan)



Doç. Dr. Bülent GÜL (Danışman)



Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Yunus KOÇ

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☒ Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

09/02/2018

林豪群

Yi Chun LIN

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

- ☐ Tezimin tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir. (Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etseniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir.)
- ☐ Tezimin .../.../.... tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum. (Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.)
- ☒ Tezimin 17/01/2021 tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.
- ☐ Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

09/02/2018

Yi Chun LIN

林毅群

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Doç. Dr. Bülent GL danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

09/02/2018

林毅群
Yi Chun LIN

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans tez çalışmasını yaparken birçok kişiden yardım aldım. İlk önce böyle bir tez konusunu hazırlamam için tarafıma veren; özellikle Çince yazıt ile ilgili Moğolca kaynakları çalışmam için kütüphanesini bana açan ve tezin sonuca ulaşmasında her zaman desteğini gördüğüm Danışmanım Doç. Dr. Bülent GÜL’e desteğinden dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Tez ile ilgili kaynakları hazırlarken yardımını gördüğüm JingMei Kız Lisesinden Çince öğretmenim, değerli Tu Shi Ren (涂釋仁)’e minnetim sonsuzdur. Onun sayesinde hem T’ang dönemindeki Türk halkı hakkındaki bütün Çin Tarihi kaynaklarından hem de uzmanlık alanı olan eski Çince dilbilgisinden faydalandım.

Son olarak Türkiye’de okuyabildiğim için Türkiye Burslarına sonsuz minnettar duyarım. Aileme yurt dışında eğitim görme konusunda beni desteklediği için içtenlikle teşekkür ederim.

ÖZET

LIN, Yi Chun. *Moğolistan Zamaar Köyündeki Şoroon Bumbagar Mezarında Bulunan Köktürklere Ait Çince Yazıtın İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018.

2009 yılında Moğol ve Rus araştırma ekibi tarafından Köktürklere ait bir kurganda yapılan kazıdan Çince mezar taşı ve birçok obje keşfedilmiştir. Kurganda keşfedilen ahşaptan ve kilden yapılmış heykeller kutsal sayılan hayvanlara aittir. Ayrıca, kurganda keşfedilen Tölös boyundan P'u Ku kabilesinin bir üyesi olan P'u Ku Yi Tu (僕固乙突) adlı askerin mezar taşı yazıtından, bu askerin Tutuk (都督) (Türkçe'de karşılığı askeri komutan) Çin askeri görevi üstlendiği öğrenilmiştir. Çin tarih kaynaklarına göre, P'u Ku kabilesinin Tola nehrinin doğu yakasında yaşadığı kaydedilmişken çıkarılan kurgan, mezar taşı ve birçok heykel Ulan Bator'un kuzey batısında bulunmuştur. Bu durum, P'u Ku kabilesinin merkezi hakkında bilinen eski gerçekleri değiştirmektedir.

Bu tez çalışmasında, mezar taşı üzerinde yazılı olan eski Çince yazıt incelenmiştir ve Köktürklere ait olan bu Çince yazıt Türkçeye çevrilmiştir. Yazıtta geçen tarihi olayların yanı sıra kişi adları, unvanlar, yer, bölge, deniz, dağ vb. adlarla ilgili de tarihsel araştırma yapılmıştır. İlk olarak, P'u Ku kabilesinden olan P'u Ku Yi Tu (僕固乙突) adlı askerin cesur ve itaarkar olduğu kaydedilmiştir. Katıldığı savaşlar sonucu aldığı onur unvanları incelendiğinde P'u Ku kabilesi ve Çin hanedanının yakın ilişki kurduğu görülmektedir. Ardından yazıtta, Çin yönetimine bağlı askerlerin imparatora sadık kalması, anne babaya hürmet göstermesi ve yabancı uyruklu askerlerin bile Çinlileşmiş olduğu yansıtılmıştır.

Köktürklere ait Çince yazıtın incelenmesi hakkında yaptığım bu tez çalışmasının Köktürklerle Çinliler arasındaki ilişkiye katkıda bulunmasını umuyorum.

Anahtar Sözcükler: Tölös, Köktürk, Tang dönemi, Mezar taşı, Eski Çince, P'u Ku kabilesi, P'u Ku Yi Tu, Pu Ku Huan En, Tola Nehri, Mo He, Tu Fan, Ulan Bator.

ABSTRACT

LIN, Yi Chun. *The epitaph of P'u Ku Tribe of Tang Dynasty found in the Shoroon bumbagar of Zamaar village in Mongolia*, Master's Thesis, Ankara, 2018.

In 2009, Mongolian and Russian historical research team discovered the epitaph of P'u Ku tribe on the eastern bank of Tola River. The numerous sculptures which made from wood and clay were also found in well preserved condition. The deceased person in the mausoleum was P'u Ku Yi Tu from the P'u Ku tribe, which was one of the nine outer tribes of Tolos, a prestigious Turkish army clan. According to Chinese annals, the P'u Ku tribe populated around the eastern bank of the Tola River. However, the newly found mausoleum and sculptures made from wood and clay were located in the west northern part of Ulan Bator. These archeological findings overthrow the knowledge and assumptions of the historians.

This thesis is mainly based on the Chinese annals and focuses on the context of the epitaph. First, it reviews the historical background of P'u Ku tribe. This unknown Turkish army is characterized as brave and loyal, surrendering its sovereignty to the emperor that conquered Tang's east and west foreign enemies. Second, the natural surroundings such as Tai Mountain, Pu Sea and the specific plants are examined by further interpreting the epitaph. Third, the epitaph included recordings of the P'u Ku family tree, its ancestors' comprehensive war achievements, and honor battle titles, which enable us to know more about how the ancient Turkish tribe interacted with the Tang Emperor. The language used reveals the spirit of the high virtue of Chinese Emperor who emphasize one's loyalty to Emperor (忠) and filial to family (孝). Even the non-Chinese Turkish soldiers and anyone who lived under the power of the Tang Emperor followed these moral rules, which resulted in cultural assimilation and strengthening of the political power of the Tang dynasty.

Key Words: Uyghur, Gokturk Khanate, Tang Dynasty, Mausoleum, Traditional Chinese, P'u Ku tribe, P'u ku Yi Tu, Pu Ku Huan En, Tola River, , Mo He ,Tu Fan, Ulan Bator

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
BİLDİRİM	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	iii
ETİK BEYAN.....	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii
TABLolar DİZİNİ.....	xiii
RESİMLER DİZİNİ.....	xiv
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KAPSAMI	2
1.1. TEZİN KONUSU	2
1.2. TEZİN AMACI	2
1.3. TEZİN YÖNTEMİ	2
1.4. YAZIT HAKKINDA BİLGİ	3
1.5. YAZITIN BULUNUŞU VE BULUNDUĞU YER	6
1.6. ÇİN’DE BULUNAN DİĞER YABANCI MEZAR TAŞLARI.....	7
1.7. YAZITIN BULUNDUĞU YERDEKİ DİĞER ARKEOLOJİK BULUNTULAR.....	10
2. BÖLÜM: MEZAR YAZITI.....	21
2.1. YAZITIN METNİ	21
2.2. YAZITIN ÇEVİRİSİ.....	25
2.2.1. Mezar Yazıtı’nın Kapağı	25
2.2.2. Mezar Yazıtı’nın Sütun Çevirisi.....	25
2.2.3. Mezar Yazıtı’nın Tam Çevirisi.....	34

3. BÖLÜM: P'U-KU KABİLESİ	37
3.1. P'U-KU KABİLESİNİN KİMLİĞİ	37
3.2. P'U-KU KABİLESİNDEN P'U KU Yİ TU'NUN KİMLİĞİ.....	45
3.3. PU-KU KABİLESİ'NİN TARİHTE GEÇEN İSYAN OLAYLARI	53
3.4. P'U-KU Yİ TU'NUN FAALİYETLERİ HAKKINDA	57
3.5. P'U-KU Yİ TU'NUN ÖLÜMÜ VE YAZITIN DİKİLMESİ	58
4. BÖLÜM: NOTLAR.....	60
4.1. YAZITTA GEÇEN TARİHİ OLAYLAR.....	60
4.1.1. 大唐 (1 – 1/2)	60
4.1.2. 賀魯背誕 (8 – 13/16)	60
4.1.3. 有滯周南 (11 – 13/16)	60
4.1.4. 射牛之禮 (11 – 25/28)	61
4.1.5. 並令官給 (19 – 25/28)	61
4.1.6. 紀玄石 (28 – 19 /21)	61
4.2. KİŞİ ADLARI	62
4.2.1. 乙突 (2 – 3/4)	62
4.2.2. 日磾 (3 – 18/19)	62
4.2.3. 歌濫拔延 (4 – 16/19)	63
4.2.4. 思匐 (5 – 6/7)	63
4.2.5. 賀魯 (8 – 13/14)	63
4.2.6. 靺鞨 (12 -21/22)	64
4.2.7. 吐蕃 (12 – 25/26)	65
4.2.8. 氈裘 (14 – 18/19)	65
4.2.9. 鞠昭 (18 – 23/24)	65
4.3. DENİZ, GÖL, DAĞ VB. YER ADLARI.....	66
4.3.1. 金微州 (1 – 10/12)	66
4.3.2. 朔野金山(2 – 5/8)	66

4.3.3. 石紐 (2 – 19/20)	67
4.3.4. 龍城 (3 – 11/12)	67
4.3.5. 漢宮 / 甘泉宮 (3 – 26/27)	68
4.3.6. 寇庭 (9 – 10/11)	69
4.3.7. 岱岳 (11 – 5/6)	69
4.3.8. 塞北 (11 – 10/11)	69
4.3.9. 周南 (11 – 15/16)	70
4.3.10. 纘礪原 (20 – 23/25)	70
4.3.11. 祁連 (21 – 26/27)	70
4.3.12. 蔥山 (23 – 3/4)	70
4.3.13. 蒲海 (23 – 7/8)	70
4.4. UNVANLAR	71
4.4.1. 故 (1–3)	71
4.4.2. 右驍衛大將軍 (1–4/9)	71
4.4.3. 都督 (1–13/14)	71
4.4.4. 金微州都督 (1–10/14)	71
4.4.5. 上柱國 (1–15/17)	72
4.4.6. 開國公 (1 – 21/23)	72
4.4.7. 左武衛大將軍 (4 – 22/27)	72
4.4.8. 繼襲 (5 – 8/9)	73
4.4.9. 朝散大夫 (18 – 8/11)	73
4.4.10. 右武衛 (10 – 3/7) & (10 – 21/23)	73
4.4.11. 郎將 (10 – 6/7)	73
4.4.12. 食邑 (14 – 3/4)	73
4.4.13. 禮 (20 – 26)	74

4.5. BİTKİ, MÜZİK ALETİ VE EŞYALAR.....	75
4.5.1. 薤 (21 – 23)	75
4.5.2. 鐸 (21 – 24)	75
4.5.3. 方勒 (22 –1/2)	76
SONUÇ.....	77
KAYNAKÇA.....	79
ELEKTRONİK KAYNAKLAR.....	83
EKLER.....	84
EK 1: Yazıtta Geçen Deniz, Göl, Dağ Vb. Yer Adları.....	84
EK 2: T'ang Döneminde(唐) 741 Yılında 突厥(Tū Jué) Haritasında P'u Ku (僕骨) Kabilesi.....	85
EK 3: T'ang Döneminde(唐時期) 820 Yılında 吐蕃(Tǔ Fān).....	86
EK 4: T'ang Döneminde(唐時期) 741 Yılında P'u Ku Kabilesi ,Doğuda Olan Mo He (𪛗鞬) Ve Batıda Olan Tu Fan (吐蕃).....	87
EK 5: T'ang Döneminde Harita 669 Yılı	88
EK 6: Kaynaklara Göre Resmedilen T'ang Döneminde Asker Resmi	89
EK 7: Tablo Yazıtta Geçen T'ang Döneminde Kullanılan Yıl Adları	90
EK 8: Etik Kurul İzin Muafiyeti Formu.....	93
EK 9 : Orijinallik Raporu.....	94
EK10: Turnitin Benzerlik İndeksi.....	95

KISALTMALAR DİZİNİ

KTS = Kiu-t'ang-şu. 舊唐書

TS = T'ang-şu = Sin-t'ang-şu 新唐書.

TFYK = Ts'ê-fu-yüan-kuei. 冊府元龜

TCTC= Tzu-chih T'ung-chien 資治通鑑

SJ = Shǐ Jì 史記

TD = Tōng Diǎn 通典

SS = Suí Shū 隋書

CS = Zhōu shū = Chou Shu 周書

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1 : Tölös (Tiě Lè, 鐵勒) Kabileleri.....	39
Tablo 2 : Dokuz Oğuz Çizelgesi.....	41
Tablo 3 : Töles Çizelgesi	42
Tablo 4 : Tang Sülalesinin Orhun Bölgesindeki İdaresi.....	43
Tablo 5 : P’u Ku Yi Tu’nun Soy Kütüğü	45

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1:Mezar Yazıtı Bulunduğu Kurgan	3
Resim 2: Mezar Yazıtı'nın Görüntüsü.....	4
Resim 3 : Mezar Yazıtının Kapağı.....	5
Resim 4: Orta Asya Bölgesi Soğdu Zhao Wu Dokuz Soyunun (昭武九姓) Yaşadığı Yer.....	8
Resim 5 : Kurgandan Çıkarılan İnsan Heykellerinden Bir Kısımının Görüntüsü	10
Resim 6 : Kurgandan Çıkarılan Atlı İnsan Heykellerinden Bir Kısımının Görüntüsü. ...	11
Resim 7 : Kurgandan Çıkarılan Atlı İnsan Heykellerinden Birinin Görüntüsü.....	11
Resim 8: Kurgandan Çıkarılan Atlı İnsan Heykellerinden Birinin Görüntüsü.....	11
Resim 9 : Kurgandan Çıkarılan Elbiseli İnsan Heykellerinden Görüntüler.	12
Resim 10 : Kurgandan Çıkarılan Ahşap İnsan Heykellerinden Görüntüler	12
Resim 11: Kurgandan Çıkarılan Ahşap Hayvan Heykellerinden Görüntüler.....	13
Resim 12 : Kurgandan Çıkarılan Ahşap Hayvan Heykellerinden Birinin Görüntüsü. ...	13
Resim 13 : Kurgandan Çıkarılan Ahşap Hayvan Heykel Başlarından Görüntüler.....	14
Resim 14 : Kurgandan Çıkarılan Kesilip Temizlenmiş Haldeki Hayvanları Temsil Eden Ahşap Heykellerden Bir Kısımının Görüntüsü.....	14
Resim 15 : Kurgandan Çıkarılan Yabani Çam Fıstıklarının Görüntüsü.	15
Resim 16 : Şoroon Dov höyüğünün yapılarının unsurları (Şoroon Bumbagar -I).....	16
Resim 17 : Şoroon Dov Höyüğünden (Şoroon Bumbagar -I) Bazı Bulgular	17
Resim 18: Şoroon Bumbagar-II (Mayhan-ul) Höyüğünün Yapılarının Unsurları (Ochir ve Diğerleri, 2013b, s. 5, 13)	18
Resim 19: Şoroon Bumbagar II (Mayhan-ul) Höyüğünden Elde Edilen Freskler.....	19
Resim 20 : Şoroon Bumbagar II (Mayhan-ul) Höyüğünden Bazı Minyatür Heykeller Ve Eşyalar.....	20
Resim 21: Mezar Yazıtı'nın Görüntüsü.....	21
Resim 22: Mezar Yazıtının Kapağı.....	25

Resim 23: Mezar yazıtı'nın görüntüsü.....	25
Resim 24: Gao Zong (唐高宗) 660 Döneminde Asya Bölgesi, Tokara(吐火羅)'ya Kadar Uzanan Ülke T'ang'a Bağlı.	50
Resim 25: T'ang On Sekiz Türbesinin Haritası.....	51
Resim 26: Qian Ling Yabancı Vezir'in Unvan Ve İsminin Genel Görüntüsü.	51
Resim 27 : Altmış Bir Yabancı Vezir Heykelinden birisi	51
Resim 28: T'ang Gao-Zong (唐高宗) QianLing (乾陵) Resmi	52
Resim 29: Qing (清 1644 – 1912)Döneminde Arkeolog Ye Yi Bao(葉奕苞)'nun kaydı.....	53
Resim 30: Turşu yapılan Xiè (薤) kökü.....	75
Resim 31: Xiè (薤)'nin Genel Dış Görüntü Fotosu	75
Resim 32: Duó (鐸) Büyük Zil Olan Bir Müzik Aletidir.....	75
Resim 33: Sütun Şekliyle Oluşan Yeşim(方勒)	76

GİRİŞ

Çin imparatoru Gao-Zong (高宗) yönetimine itaat eden P'u ku kabilesinden P'u Ku Yi Tu'nun mezarına yazıt yazması için Karahoca kralı yani Kao-tch'ang [Gāo-chāng 高昌] (Koço) (Hamilton, 1962, 頁 39) kralı yetenekli Qu Zhao'yu (麴 昭) çağırmıştı. P'u ku (僕固) kabilesinin yiğit, itaatkar ve cesur olduğundan bahsedilmekle beraber, aynı zamanda T'ang imparatoru için birkaç kez savaşlarda yer aldığından da bahsedilmektedir.

Akabinde P'u Ku ailesin atalarının unvanları, askeri başarıları ve vefakâr oluşları detaylıca kaleme alınmaktadır. İmparator Gao-Zong onun vefatından duyduğu üzüntüyü ve minnettarlık duygusunu keder ifadeleri ve farklı örneklerle tekrarlamaktadır.

Son olarak, dört karakterden oluşan mısralarda, o zamanki Çin İmparatorluğu'nun coğrafi niteliği, askerin olağanüstü yeteneği, giyimi ve imparatora hizmet sunmasına değinilmekte, nesilden nesle vefakarlığının böylece süreceği söylenmektedir. Askeri başarılarının ve şöhretinin günden güne arttığı ve bütün ömrünü askerliğine adayan birisi olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla T'ang imparatoru böylesine erdemli bir adamı kaybettiğinde, duyduğu acı ve kederi, "keşke ay hiç batmasa" ve "kuşlar bile bu acı haberi duyunca üzüntüyle ötüyor" gibi ifadelerle yazıya geçirmiştir. Ölen bu askerin başarısının bilinmesi ve her zaman hatırlanması için yazıtın dikildiği bilinmektedir.

1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

1.1. TEZİN KONUSU

Bu tez çalışması, Köktürlere ait Çince mezar taşı üzerindeki bir yazıtı odaklanmaktadır. Bugüne kadar bilinmeyen bu Çince yazıtın Türk bilim dünyasına kazandırılması ile birlikte Köktürkler hakkında çalışma yapan akademisyenlere akademik açıdan katkı sağlanacaktır.

1.2. TEZİN AMACI

Bu tezin temel amacı, Türk bilim dünyasında az bilinen Köktürlere ait bir Çince mezar taşının okunması ve bu mezar taşındaki yazıtta geçen Köktürk insanlarını, yeri, coğrafi adları ve tarihi olayları araştırmaktır. Bu yazıt, Çince'den Türkçeye çevrilecek ve dil-tarih yönlerinden de incelenecektir. Çince metnin incelenmesiyle o dönemde verilen askeri unvanlar, çıkan savaşlar, hanedan ve başka boylarla ilişkiler ve en önemlisi, P'u ku(僕固) kabilesi'nin özellikleri hakkında bilgi edinmek mümkündür. Ayrıca, yazıtta geçen yer adlarının günümüzdeki coğrafi konumu haritada gösterilecektir.

1.3. TEZİN YÖNTEMİ

İlk olarak, bu tezde verilen bilgiler Çin yıllıklarındaki Köktürklerle ilgili verilen bilgilerle karşılaştırılır. Çin yıllıklarında P'u Ku kabilesinin nasıl tanıtıldığı da göz önünde bulundurulunca, bu yazıtla uyum sağladığı anlaşılmıştır. En çok P'u Ku kabilesi'nin cesur ve itaarkar olması vurgulanmıştır. Bunun yanısıra, mezarda bulunan buluntuların tanıtımı, yazıtın Çince'den Türkçe'ye tercümesi, ardından bu yazıtta verilen kişi, yer ve boy gibi isimlerin incelemesi ve bu bilgilerin tarihsel verilerle karşılaştırılması yapılmıştır.

1.4. YAZIT HAKKINDA BİLGİ

Eski halkların mezar kültürüne uygun olarak ölen kişiler için Mezar Anıtı ve Mezar Yazıtı şeklinde adlandırabileceğimiz iki yazıt yazma geleneği vardır.

Mezar Anıtı (墓碑) , Kurganın dışına dikilen yazıdır. Vefat eden kişinin kimliğini göstermek için dikilmiştir. Kimlik kartı gibi vefat eden kişinin isim, soy ismi yer almaktadır.

Mezar yazıtı (墓誌, 墓銘, 墓誌銘) ise, kurganın içine koyulan vefat eden kişinin yaptıklarıyla ilgili bilgiler içermektedir ve onu kaybetmenin üzüntüsünü anımsamaları amacıyla yazılan yazıdır. Mezar yazıtı kurganın içine gömüldüğü için, kurgan açılmadan üstünde ne yazıldığı bilinmez.



Resim 1:Mezar Yazıtı Bulunduğu Kurgan

Kaynak: (А.Очир, 2013, s. 96)

Mezar yazıtı nesir paragraf (墓誌), nesir şeklinde vefat edenin kimliği, takma isim, doğum yeri, medeni durumu, çocuk sayısı, kazandığı unvanları, üstlendiği görevleri, elde ettiği başarılarını içerir. Vefat ettiği yaşı, nerede gömüldüğü, cenazenin nasıl yapıldığı kaydedilmektedir. Mezar yazıtı kafiye paragrafı (墓銘) ise kafiye mısralarla bu kişiyi kaybetmenin üzüntüsü, ıstırabı, ona olan övgü ve özlem anlatılmaktadır.

Mezar yazıtı nesir ve kafiye içeren metin (墓誌銘), hem nesir şeklinde müteveffa olanın kimliği, biyografisi, başarılarını içermesinin yanı sıra hem de bu kişinin ölümünden duyulan üzüntü anlatılır. (趙超, 2003, s. 125-178)

Tezimizde incelediğimiz yazıt, 2009 senesinde Moğolistan'ın Töv Aimag'ın Zamaar ilçesi Şoron Bumbagar köyünde bulunmuştur. Yazıt P'u Ku Yi Tu adlı bir Türk beyine aittir. 7 yüzyıla ait olup, geleneksel Çince karakterleriyle yazılmıştır.



Resim 2: Mezar Yazıtı'nın Görüntüsü

Kaynak: (А.Очир, 2013, s. 126)

Yukarıda görüldüğü gibi mezar taşı kare şeklindedir ve en sağdan başlayarak yukarıdan aşağıya doğru okunur. Birinci sütunda müteveffa Yòu Xiāo Wèi Dà Jiāng Jūn'dan (右驍衛大將軍, sağ süvari birliği generali, bugünkü çince okunuş) bahseder ve yazıt onun için yazılmıştır. Metin 774 karakter üzerine kurulmuştur. Dolu yazılan sütun 28 tanedir ve tam dolu sütunun karakter sayısı 31'dir. Sütünlara göre mevcut karakter sayıları: 1-32; 2-31; 3-31; 4-28; 5-28; 6-31; 7-30; 8-31; 9-31; 10-31; 11-31; 12-31; 13-31; 14-28; 15-31; 16-31; 17-10; 18-28; 19-31; 20-31; 21-31; 22-13; 23-31; 24-9; 25-31; 26-19; 27-31; 28-23'dür. Orijinal metinde sütunlar arasında noktalama işaretleri kullanılmamasına rağmen metnin anlaşılabilmesini sağlamak amacıyla günümüzdeki Çince noktalama işaretleri konmaktadır. Aşağıdaki fotoğrafta, mezar taşının kapağı üzerinde ise 12 karakter bulunmaktadır. 12 Karakter sağdan sola ve yukarıdan aşağı üçer sırayla yazılmıştır.

1. 大唐金
2. 微都督
3. 僕固府
4. 君墓誌



Resim 3 : Mezar Yazıtının Kapağı

(А.О ч и р, 2013, 頁 126)

Mezar taşının genişliği ve yüksekliği 75 cm'dir. Bu mezar taşı da bir önceki gibi en sağdan başlayarak yukarıdan aşağıya doğru okunur.

1.5. YAZITIN BULUNUŞU VE BULUNDUĞU YER

2009 yılında Moğolistan Göçebe Kültür Araştırma Enstitüsünden Prof. A. Ochir ve Rus arkeolog S. V. Danilov başkanlığındaki birleşik Moğol-Rus arkeolog araştırma ekibi, Moğolistan'da Töv Aimag (Eyalet)'ın Zamaar Sum köyünde Şoroon Bumbagar adı verilen yerde T'ang dönemine ait olan bir mezar taşını keşfetmiştir. Keşfedilen mezar taşının bulunduğu yer, Ulan Bator'a yaklaşık 280 km kadar uzaklıktadır. Ulan Bator'ın kuzey batı bölgesinde, Tola Nehri'nin doğu ve kuzey kıyısındadır.

Mezar taşını keşfettikten sonra, Moğol arkeolog A. Ochir, Prof. Erdenebolv ve Rus akademisyen S. V. Danilov, Moğolistan'da düzenlenen Eski Uygur Arkeolog Kültür Sempozyumunda sunum yaparak yazıt ile ilgili bilgi vermişlerdir. Çin'den Dunhuang Akademisi'nden araştırmacı Fu Xue Yang da yazıtın eski Çince olmasından dolayı, yazıtla ilgili çalışmalarını 2011 ve 2012 yıllarında yayınlamıştır.

Moğol arkeolog Prof. Dr. A. Ochir de bu mezar taşını Zanabazar Müzesi'ne göndermiştir. 2010 yılının Ağustos ayında İstanbul'da Atatürk Üniversitesinde çalışan Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz Zanabazar Müsesine gidip mezar taşı ve bunun yanında keşfedilen diğer tarihi eserleri inceleyip İstanbul Belediyesi tarafından düzenlenen “Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290 yılı (720-2010)”adlı sempozyumda “Zanabazar Güzel Sanatlar Müzesindeki Türk Eserleri” başlığı altında bir sunum yapmıştır.

Luo Xin, mezar taşı üzerine tarihi bilgileri ve dil bilgisi inceledi ve Tayvan'da Chengchi Üniversitesinde düzenlenen “Çin Merkezi ve Öteki” adlı sempozyumda makale yayınladı (羅新, 2011).

Alyılmaz, mezar taşı ile ilgili olarak şu bilgileri verir: “Mezar taşının uzunluğu 110x90 metre, yüksekliği 5-6 metre olmakla beraber çapı 30 metre olan kurganın 6m derinlikteki mezar odasında 3.6x2.4 metre iki katlı ahşap tabut içine yerleştirilmiş mumyalanmış bir cesetle birlikte kilden yapılmış 70'e yakın ellerinde tuğ taşıyan asker heykeli ile 20 kumaş ve ipek yapılmış elbiseli ve elbisesiz insan heykeliyle birlikte bulunmuştur”. (Alyılmaz, 2010, s. 96) Alyılmaz, kurgandan çıkarılan insan heykeli, atlı

insan heykeli, hayvan heykeli ve kesilip temizlenmiş haldeki hayvanları temsil eden ahşap heykellerin bir kısmının görüntüsü ve yabani çam fıstıkların fotoğraflarını da makaleye eklenmiştir (Alyılmaz, 2010, s. 100) Konulan objeler, müteveffa askerin vefat ettikten sonraki hayatı için gerekli olacak askerleri, atlı savaşçıları ve yiyeceği temsil eder. Bu buluntuların en önemlisi Çince ile yazılan mezar taşı yazıtıdır. Mezar taşı yazıtı eski Çinceyle yazıldığından dolayı Türkiye’de bugüne kadar okunmamış ve Türkçe’ye çevrilmemiştir.

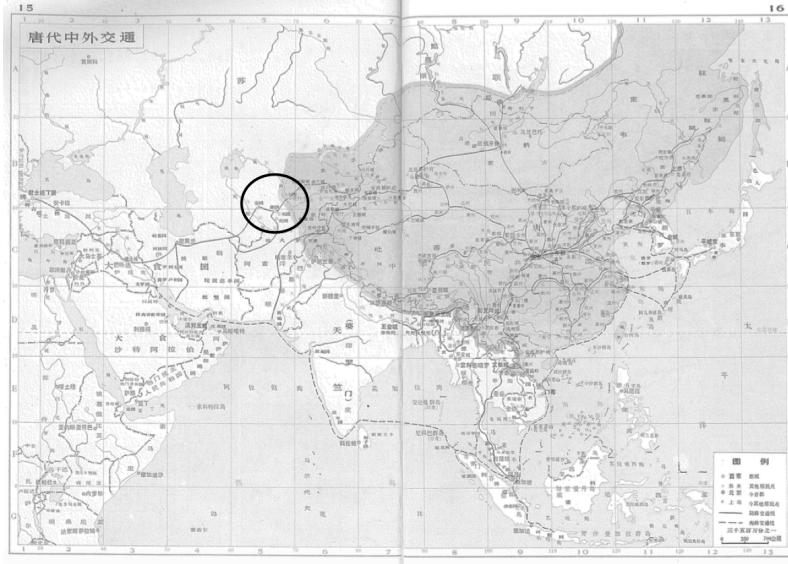
T’ang mezarının önceki döneme kıyasla boyutu daha büyüktür. Müteveffa askerin mevkisine göre büyük ölçüt kullanılır. Üçüncü mevki olan memur 0.75 metreden daha uzundur. Genelde 0.8 metre üst standardı kullanılmıştır. Oğlanüstü mevki olan memur, şehzade ve prens’in mezar taşı 1 metreden fazladır. (趙超, 2003, s. 150). Ayrıca, T’ang döneminde mezar taşı yazıtı özellikle mezar tabutun üzerinde motif ve desenlerle yazılır ve estetik özelliği taşır.

Moğolistan’da bulunan diğer Çince mezar taşları arasında, Köl Tigin en ünlü olanıdır. Köl tigin yazıtının sağlam karakter sayısı 385 iken bu tezde incelenmekte olan yazıtın sayısı ise 774’tür. Fakat bu yazıtta 22. sütundan itibaren olan methiye bölümü soyut örneklerle ve abartılı duyulan üzüntülerle tekrarlanmaktadır. İki metin de T’ang dönemine ait olmakla beraber, iki metin de yönetim açısından kozmolojiye uygun tasvirleri yansıtmıştır. Şoroon Bumbagar yazıtında da ölen kişinin ailesinin yıllar boyunca Çin ile ilişkilerde olumlu rol oynadığı görülmektedir. Çin’i tehdit edenlere karşı durup mevcut savaş başarısını destekleyerek Çin ile olan kardeşliği desteklediğini göstermiştir. Sonuç olarak müteveffa askerin vefat haberinin duyulmasının üzerine bu kişinin önemi dile getirilmiştir.

1.6. ÇİN’DE BULUNAN DİĞER YABANCI MEZAR TAŞLARI

T’ang döneminde diğer Çin hanedanlarına göre Çin kültürüyle yabancı kültürlerin etkileşimi daha yaygındır. Bugüne kadar bulunan Çin kökenli olmayan mezar taşları arasında Soğdlu Zhao Wu dokuz soyu (昭武九姓) en çok yer almaktadır. Zhao Wu dokuz soyu (昭武九姓), günümüzde Orta Asya bölgesinde olan dokuz şehirlerdendir. kāng guó(康國, Semerkand), shǐ guó(史國, Keş), ān guó(安國, Buhara), cáo guó(曹國,

Khabudan), shí guó(石國, Taşkent,), mǐ guó(米國, Pencikent Mâyımurğ), hé guó(何國, Kuşanya), huǒ xún guó(火燁國, Harezm), wù dì guó(戊地國, bilinmemektedir). Örneğin, Zhen guan (貞觀)21. Yıl Kāng Pó(康婆) mezar yazıtı, Yǒng Zhēn(永貞) 1. yıl, Mǐ Jì Fēn (米繼芬), yǒng huī (永徽) 4. yıl Ān Yán(安延) (唐代墓誌彙編 (上、下), 1992, s. 180) mezar yazıtı ve diğer Çin soyadını taşıyan yabancı mezar yazıtları da görülmektedir. Zhao Wu dokuz soyu (昭武九姓) genellikle kendi soyları arasında evlilik yaparlar; fakat T'ang hukukuna göre Çinli kadınlarla evlenme durumu da mevcuttur. Örneğin, Xián Hēng(咸亨), Kāng Wǔ Tōng(康武通) mezar yazıtına göre karısı Zhao Wu dokuz soyundan (昭武九姓) olmayan Çinli bir hanımdır (周紹良, 1992, s. 546).



Resim 4: Orta Asya Bölgesi Soğdlu Zhao Wu Dokuz Soyunun (昭武九姓) Yaşadığı Yer.

Kaynak: (郭沫若, 1990, 頁 15-16)

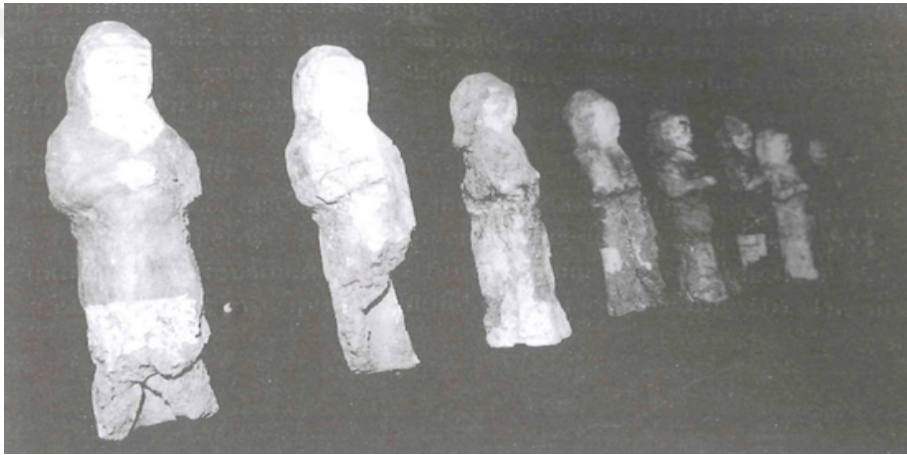
Bunun yanı sıra, 1992 yılı ve 2000 yılında çıkan T'ang döneminde mezar yazıtlarının derlendiği kitapta A-Shi-Na (阿史那) ailesinden birkaç kişinin (Ā Ahǐ Nà Zhēn 阿史那貞/ Ā Ahǐ Nà hatun 阿史那氏/ (周紹良, 1992, s. 1223) Ā Ahǐ Nà pí gā 阿史那毗伽/ Ā Ahǐ Nà Zhé 阿史那哲 (周紹良, 2000, s. 492)),Tölös boyundan Qì Bì(契苾) kabilesinden birkaç kişinin (Hatun Qì Bì 契苾氏/ General Qì Bì 契苾將軍/ Qì Bì

Tōng 契苾通 (周紹良, 2000, s. 478, 593, 1000) mezarında da benzer mezar yazıtı bulunmaktadır.



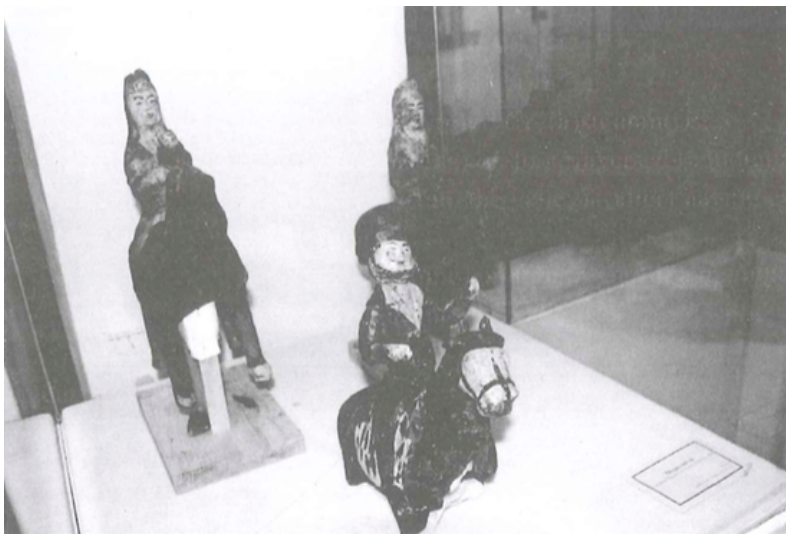
1.7. YAZITIN BULUNDUĞU YERDEKİ DİĞER ARKEOLOJİK BULUNTULAR

Yazıtın yanında tabut içine koyulmuş mumyalanmış cesetle beraber kilden yapılmış 70'e yakın asker heykeli ile 20 adet insan heykeli bulunmuştur. Aşağıda sergilenen fotoğrafların bir kısmı Cengiz Alyılmaz tarafından yayımlanmış olan “Zanabazar Güzel Sanatlar Müzesindeki Türk Eserleri” adlı makaleden alınmıştır.



Resim 5 : Kurgandan Çıkarılan İnsan Heykellerinden Bir Kısımının Görüntüsü

Kaynak: (Alyılmaz, 2010, s. 97)



Resim 6 : Kurgandan Çıkarılan Atlı İnsan Heykellerinden Bir Kısımının Görüntüsü.

Kaynak: (Alyılmaz, 2010, s. 97)



Resim 7 : Kurgandan Çıkarılan Atlı İnsan Heykellerinden Birinin Görüntüsü.

Kaynak: (Alyılmaz, 2010, s. 98)



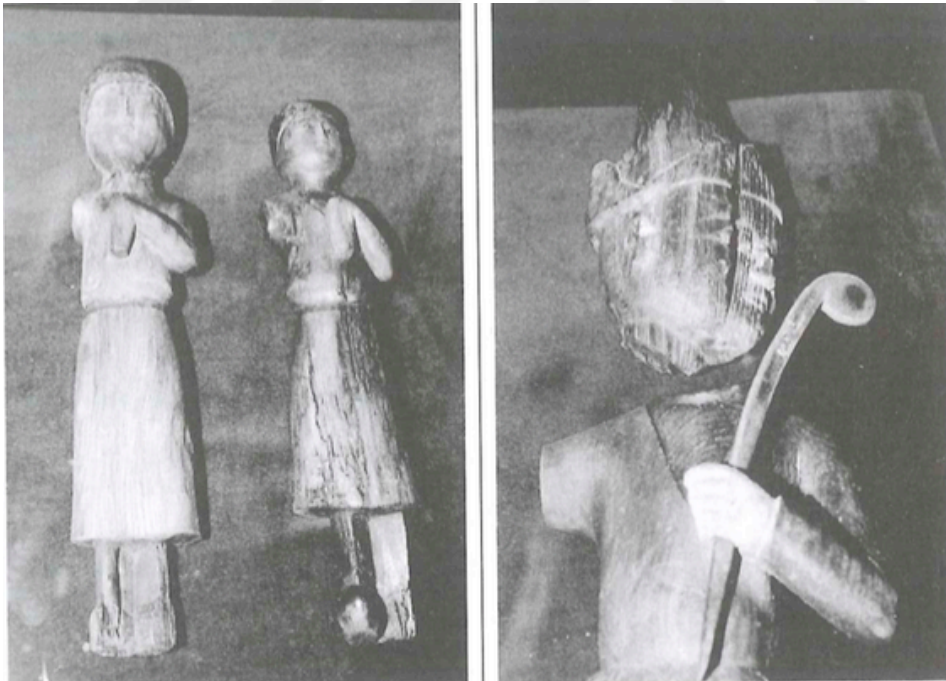
Resim 8 : Kurgandan Çıkarılan Atlı İnsan Heykellerinden Birinin Görüntüsü.

Kaynak: (Alyılmaz, 2010, s. 98)



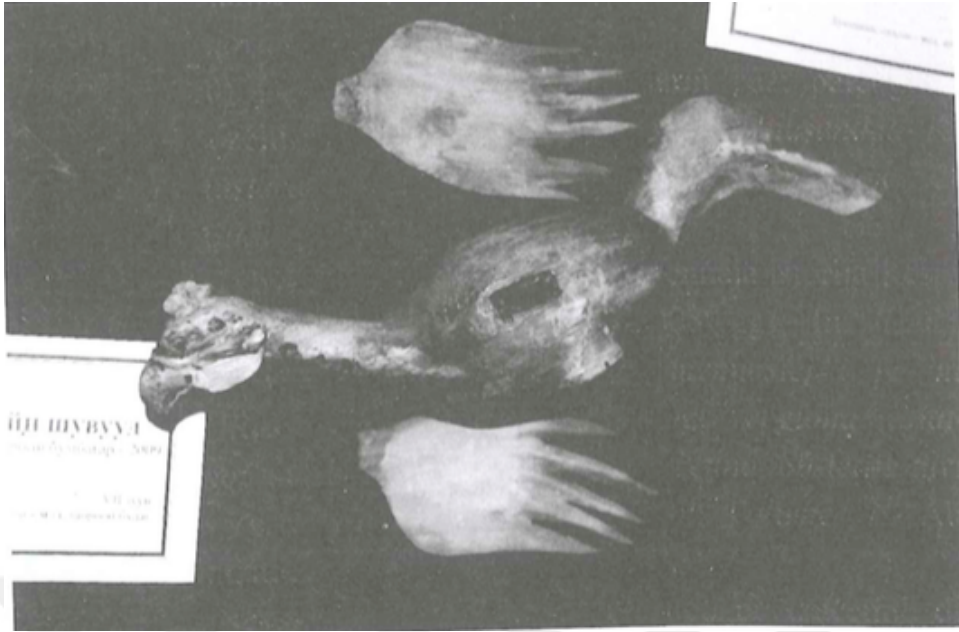
Resim 9 : Kurgandan Çıkarılan Elbiseli İnsan Heykellerinden Görüntüler.

Kaynak: (Alyılmaz, 2010, s. 99)



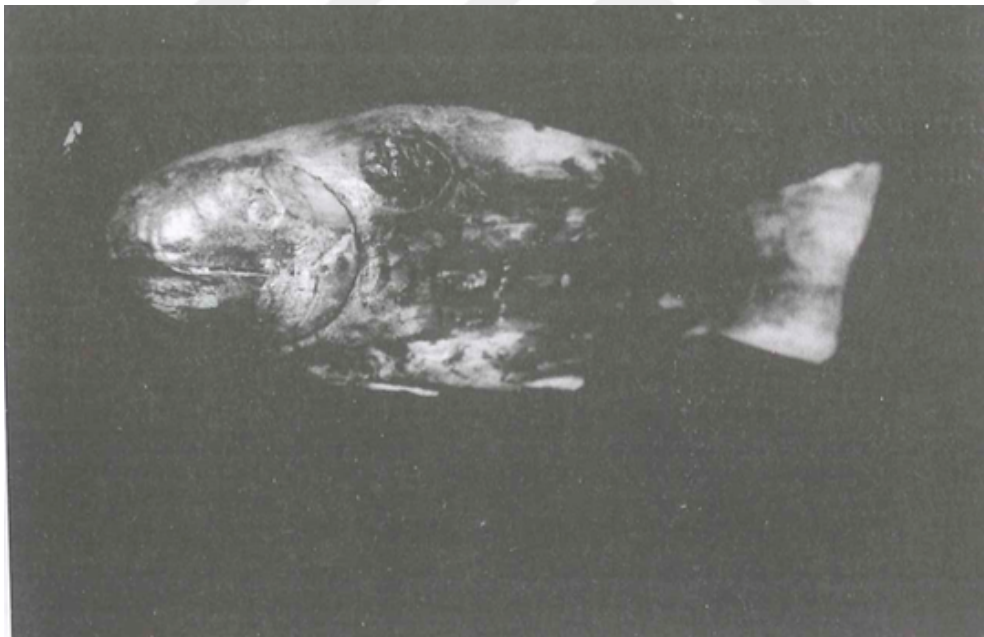
Resim 10 : Kurgandan Çıkarılan Ahşap İnsan Heykellerinden Görüntüler

Kaynak: (Alyılmaz, 2010, s. 99)



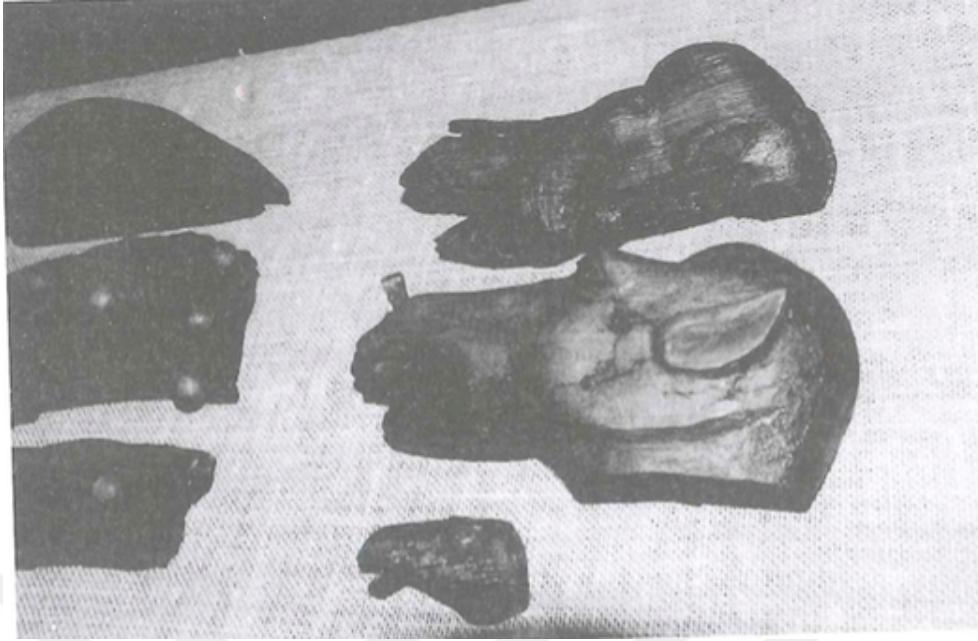
Resim 11: Kurgandan Çıkarılan Ahşap Hayvan Heykellerinden Görüntüler.

Kaynak: (Alyılmaz, 2010, s. 100)



Resim 12 : Kurgandan Çıkarılan Ahşap Hayvan Heykellerinden Birinin Görüntüsü.

Kaynak: (Alyılmaz, 2010, s. 100)



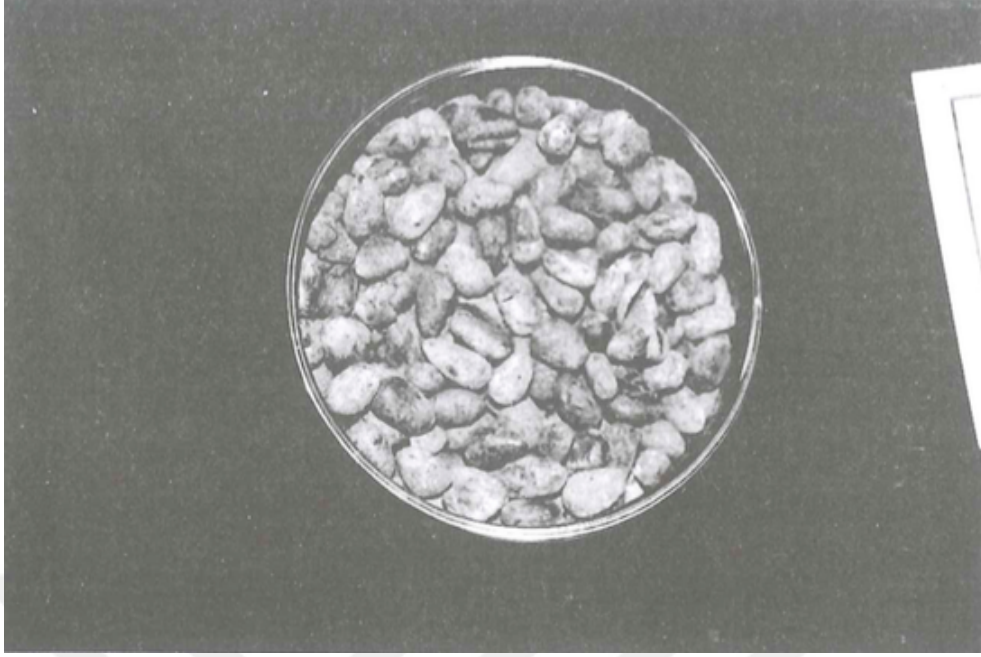
Resim 13 : Kurgandan Çıkarılan Ahşap Hayvan Heykel Başlarından Görüntüler.

Kaynak: (Alyılmaz, 2010, s. 101)



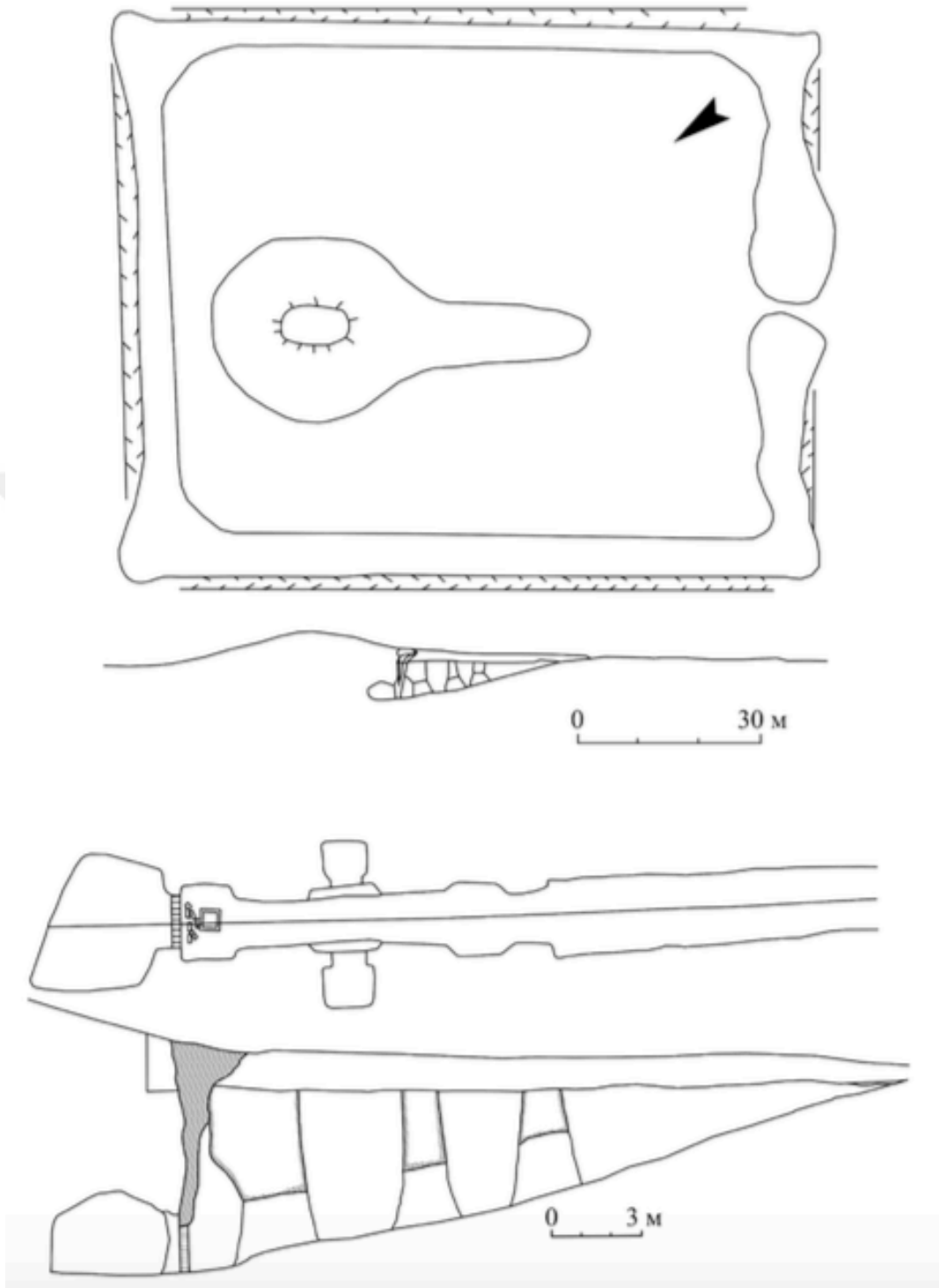
Resim 14 : Kurgandan Çıkarılan Kesilip Temizlenmiş Haldeki Hayvanları Temsil Eden Ahşap Heykellerden Bir Kısımının Görüntüsü.

Kaynak: (Alyılmaz, 2010, s. 102)



Resim 15 : Kurgandan Çıkarılan Yabani Çam Fıstıklarının Görüntüsü.

Kaynak: (Alyılmaz, 2010, s. 102)



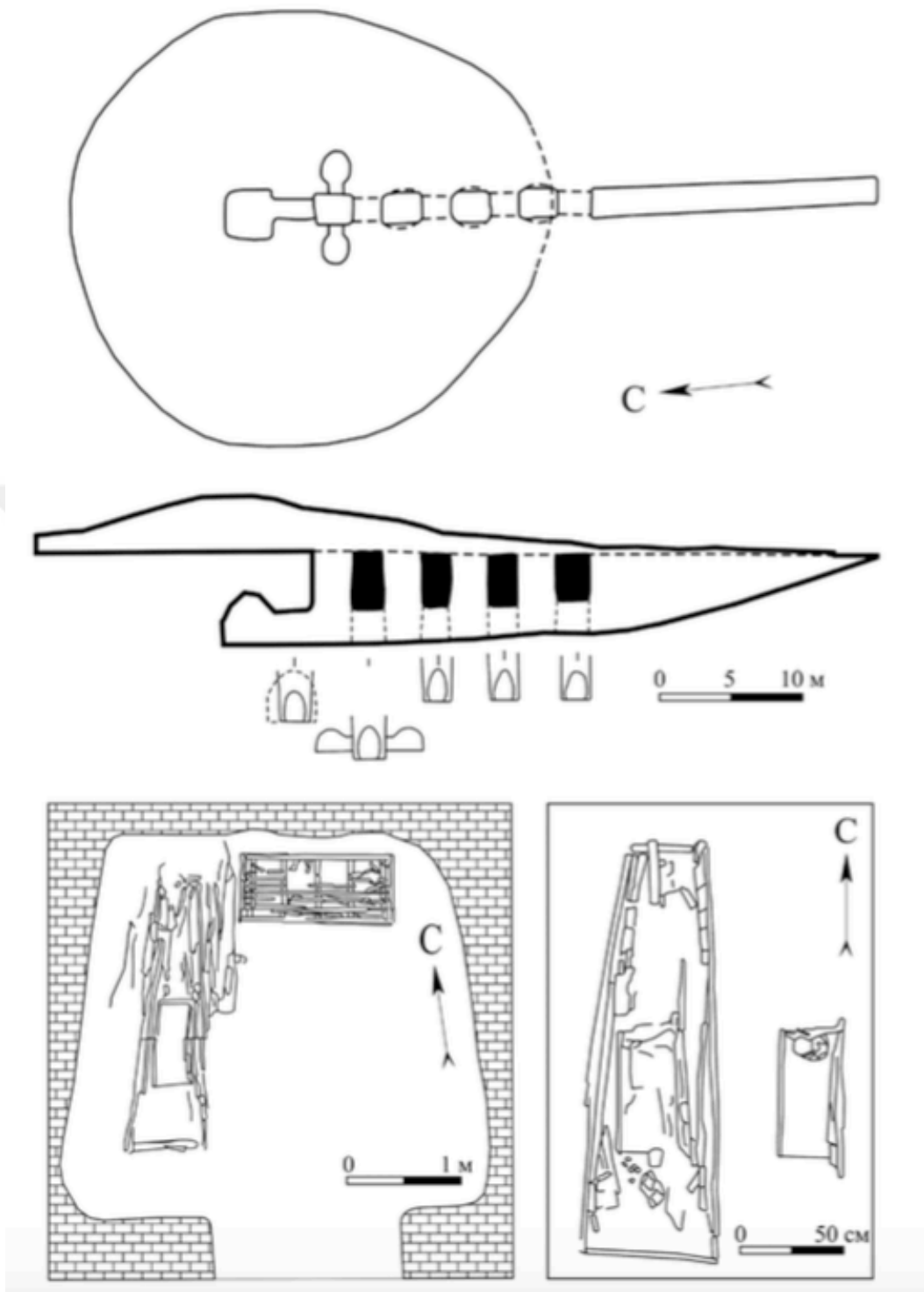
Resim 16 : Şoroon Dov höyüğü'nün yapılarının unsurları (Şoroon Bumbagar -I)

Каунак: (редактор, 2016, 頁 62)



Resim 17 : Şoroon Dov Höyüğünden (Şoroon Bumbagar -I) Bazı Bulgular

Каупак: (редактор, 2016, 頁 63)



Resim 18: Şoroon Bumbagar-II (Mayhan-ul) Hüyükünün Yapılarının Unsurları (Ochir ve Diğerleri, 2013b, s. 5, 13)

Каунак: (редактор, 2016, 頁 65)



Resim 19: Şoroon Bumbagar II (Mayhan-ul) Höyüğünden Elde Edilen Freskler.

Каунак: (редактор, 2016, 頁 66)



Resim 20 : Şoroon Bumbagar II (Mayhan-ul) Höyüğünden Bazı Minyatür Heykeller Ve Eşyalar

Каунак: (редактор, 2016, 頁 67)

2. BÖLÜM: MEZAR YAZITI

2.1. YAZITIN METNİ



Resim 21: Mezar Yazıtı'nın Görüntüsü

Kaynak: (А.Очир, 2013, s. 126)

1. 大唐故右驍衛大將軍金徽州都督上柱國林中縣開國公僕固府君墓誌銘并序
2. 公諱乙突朔野，金山人。蓋鐵勤之別部也。原夫石紐開基，金峯列構，疏枝布葉，擁
3. 鹿塞而推雄，茂族豪宗。跨龍城而表盛。亦有日磾純孝，泣畫像於漢宮，日逐輸忠。
4. 委賕責於蠻邱，求諸史謀代有人焉，祖歌濫拔延，皇朝左武衛大將軍，金
5. 徽州都督。父思匐，繼襲金徽州都督，并智識開敏，早歸皇化，覘風請謁。匪
6. 獨美於奇肱。侯日虔誠，本自知於稽顙。公幼而驍勇，便習馳射，彎弧挺妙，得自乘
7. 羊之年，矯箭抽奇，見賞射雕之手。及父歿，傳嗣還授本部都督，統帥部落，遵奉
8. 聲教迴首面內，傾心盡節，俄以賀魯背誕，方事長羈，爰命熊羆之軍，克剿犬羊之
9. 眾。公迺先鳴制勝，直踐寇庭，無勞拔幟之謀，即取褰旗之効。榮勳敘績，方寵懋官。
10. 詔授右武衛郎將，尋授護軍，封林中縣開國子。俄除右武衛大將軍。至麟德二年

11. 鑾駕將巡岱岳，既言從塞北，非有滯周南，遂以汗馬之勞，預奉射牛之禮。服既榮
12. 於飾玉，職且貴於銜珠。厚秩載隆，貞心逾勵。及東征靺鞨，西討吐蕃，並效忠勤。熙
13. 摧凶醜，哀錄功績，前後居多。尋除右驍衛大將軍，依舊都督，加上柱國，林中縣開
14. 國公，食邑一千戶，頻加寵授，載踐崇班，邁彼氎裘之鄉，參茲纓冕之列。光
15. 膺啓國既錫茅土之封，趨步升朝。且曳桃花之綬，方謂高情。壯志媿金石而同堅。
16. 豈圖脆質小年與風露而俱殞，奄辭白日長歸玄夜。以儀鳳三年二月廿九日邁
17. 疾終於部落，春秋卅有四
18. 天子悼惜久之，勅朝散大夫守都水使者天山郡開國公麴昭監護吊祭，
19. 賻物三百段，錦袍，金裝帶，弓箭，胡祿鞍韉等各一具。凡厥喪葬并令官給，并為立
20. 碑。即以其年歲次戊寅八月乙酉朔十八日壬寅永窆于顯礪原禮也。生死長乖，

21. 哀榮畢備，深沈若霧，方結慘於松塋。颼颼悲風，獨含悽於薤鐸。對祁連而可像寄
22. 方勒而有詞。述德表功，迺為銘曰
23. 西峙葱山北臨蒲海。土風是繫，英傑攸在。葉貫箭鋒，花分騎彩。孫謀有裕，祖襲無
24. 改。束髡來儀，腰鞬入侍。
25. 大德斯溥，人肯以洎。獻款畢同。輸忠靡異。臨危効節，致果為毅。疇庸啓邑，疏爵命
26. 官從軍擁旆，拜將登壇。赫奕光顯，榮名可觀。方奉
27. 明時，遽歸幽窆，壯志何在，瓌容共惜。鶴隴俄封，鷄田霸跡。月落無曉，雲來自昏。烏
28. 忉響於鴻，塞人銜悲於鴈。門庶清塵而不泯，紀玄石而長

2.2. YAZITIN ÇEVİRİSİ

2.2.1. Mezar Yazıtı'nın Kapağı

Çince Metin: 大唐金/微都督/僕固府/君墓誌

Türkçe Çeviri: Tang hanedanı Jin Wei Tutuk Puku kabilesinin kitabesidir.



Resim 22: Mezar Yazıtının Kapağı.

Kaynak: (А.Очир, 2013, s. 126)

2.2.2. Mezar Yazıtı'nın Sütun Çevirisi



Resim 23: Mezar yazıtı'nın görüntüsü.

Kaynak: (А.Очир, 2013, s. 126)

1. sütun

大唐故右驍衛大將軍金微州都督上柱國林中縣開國公僕固府君墓誌銘并序

Tang hanedanı müteveffa Yòu Xiāo Wèi Dà Jiāng Jūn (Sağ Süvari Birliği Generali) ve ikinci görevli Jin-Wei-Zhou Tutuktur. Shang Zhu Guo unvan ve Ling Zhong Xian unvanını verdi. P'uku boyu kitabesidir.

2. sütun

公諱乙突，朔野金山人。盖鐵勒(勒)之別部也。原夫石紐開基，金峯列構，疏枝布葉，擁

Müteveffa askerin adı Yi-tu. Kuzeyde vahşi bölgelerde Jin dağında doğmuştu.

Tölös'ün diğer kabilesindendir. Önce Shi'niu'da temelini kurmuştur. Bu yerde bulunan ağaçların yaprakları altındandır ve yaprakları çok dökülür.

3. sütun

鹿塞而推雄，茂族豪宗跨龍城而表盛。亦有日碑純孝泣畫像於漢宮，日逐輸忠。

Sınır bölgesinde oturan bir kahramandır. Büyük ve olağanüstü bir ailede doğan birisidir. (匈奴)Xiung-nu kabilesi tapınma ve siyaseti sağlayarak toplumun refahını sağlayacak. Jin-mi-di(金日磾) gibi anne babaya saygı gösteren birisidir. Annesinin tablosunun asılı durduğu Gan-Quan (甘泉宮) sarayından her geçtiğinde diz çökerek tablosuna bakarak ağlıyordu. Her zaman sadakatli birisidir.

4. sütun

委賕賈於蠻邱，求諸史諜代有人焉，祖歌濫拔延。皇朝左武衛大將軍，金

Mücevher ve malları kimse olmadığından almaz, çünkü her zaman sadık birisidir. Tarihe bakıldığında kabilenin sıradışı bir üyesidir. Dedesi Ge-lan-ba-yandır. İmparator tarafından Zuǒ Wǔ Wèi Dà Jiāng Jūn (Sol muhafız alayı büyük general) olarak atanmıştır.

5. sütun

徽州都督。父思匐，繼襲金徽州都督，并智識開敏，早歸皇化，覘風請謁。匪

Adam Jin wei eyaletinin tutuğudur. Babası si-bu. Jin wei eyaleti babasından miras olarak kalmıştı. Bu asker bilgiliydi ve imparatorun bizzat kendisinden iyi eğitim almıştı. İmparatora ve devletine bağlı kalmıştı. İmparatoru görmek isterdi.

6. sütun

獨美於奇肱。侯日虔誠，本自知於稽顙。公幼而驍勇，便習馳射，彎弧挺妙，得自乘

Yalnız masallarda geçen bir kahraman değildi, her gün saygılı ve hürmetkardı. Selam verirken saygıdan yere kapanırdı. Çocukluğunda yiğit birisiydi ve okçuluk ve at biniciliği öğrenmişti. Ok atmanın yeteneklerini ve inceliklerini öğrenmişti.

7. sütun

羊之年，矯箭抽奇，見賞射雕之手。及父歿，傳嗣還授本部都督，統帥部落，遵奉

Bir yaşına varınca ok atıp yakaladığı avını sunmakla birlikte okçuluk konusunda başarısını da gösterip imparatorun ilgisini çekti. Babası öldükten sonra onun vazifesini alarak kabilesini yönetmişti. İmparator'dan aldığı eğitim ve vazifesinin bilincindeydi ve her zaman sadık bir şekilde savaflara giderdi.

8. sütün

聲教，迴首面內，傾心盡節，俄以賀魯背誕，方事長羈，爰命熊羆之軍，克剿犬羊之

Kısa zamanda Aşina He Lu'yu mağlup etmişti. O yüzden askerine emir verip kendisinden seviyesi düşük olan batı Türklere savaş açmıştı. Düşmanı bastırıp mağlup etmiştir.

9. sütün

眾。公迺先鳴制勝，直踐寇庭，無勞拔幟之謀，即取塞旗之効。榮勳敘績，方寵懋官。

İlk önce Batı Köktürklerin olduğu yere yani Shuang-he ve Qian quan'a varınca entrika kullanmak yerine düşmanın bayrağını ele geçirmişti.

10. sütün

詔授右武衛郎將，尋授護軍，封林中縣開國子。俄除右武衛大將軍。至麟德二年

İmparator tarafından ödüllendirilip şerefli kılındı ve Yòu Xiāo Wèi Láng Jiāng unvanına tayin edilmiştir. Ondan sonra Hu Jun unvanı Lin Zhong Xian Kai Guo Zi unvanı verilmiştir. Kısa zamanda Yu-Wu-Wei büyük general görevini üstlenmiştir. Ling-de ikinci sene (665 yılı)

11. sütun

鑾駕將巡岱岳¹，既言從塞北，非有滯周南，遂以汗馬之勞，預奉射牛之禮。服既榮

Tang Gao Zong'un at arabası Tai dağından geçmişti. Yi-Tu adlı asker, Sai Bei Şehri dışına gitmeye karar verdiğinde Zhou Nai yerinde durmak yerine savaşa katkıda bulunmak için önceden İmparator adına inek kurban sunma merasimi için hazırlık yapmıştı.

12. sütun

矜飾玉，職且貴於銜珠。厚秩載隆，貞心逾勵。及東征靺鞨，西討吐蕃，並効忠勤。照

İyi kıyafet giyinerek yeşim takarak imparatorundan aldığı vazifenin ne kadar kıymetli olduğunu gösterirdi. Ek maaş alması ve yüksek mevkide olmasına rağmen hep sadık kalmıştır. Doğuda Mo-he'yi yenip batıda Tibet'le savaşmıştı.

13. sütun

摧凶醜，哀(褒)錄功績，前後居多。尋除右驍衛大將軍，依舊都督，加上柱國，林中縣開

Bütün yüreğiyle düşmanı bozguna uğratmıştır. Kazandığı ünvan ve ödül çoktur. Kısa zamanda Yu Xiao Wei büyük görev üstlenmişti. Hala Tutuk'dur.

14. sütun

國公，食邑一千戶，頻加寵授，載踐崇班，邁彼氎裘之鄉，參茲纓冕之列。光

¹岱岳 Çince okunuşu dài yuè, diğer yazılış ise 岱嶽.

Ayrıca Shang Zhu Guo ve Ling Zhong Xian unvanı verilmişti. 1000 ailenin geliri ve iş emeği ödüllendirilmişti. Sık sık ödüllendirilirdi. Barbar'ın memleketinden geçerek kurumsal yerlere giderdi.

15.sütun

膺啓國既錫茅土之封，趑步升朝。且曳桃花之綬，方謂高情。壯志媲金石而同堅。

Mühürle ödüllendirilmiştir, yüce şefkatli bir gönüle sahiptir. Hevesi bir altın taş gibi sağlamdır, asla bitmez.

16. sütun

豈圖脆質小年與風露而俱殞，奄辭白日長歸玄夜。以儀鳳三年二月廿九日遘

Canı nasıl kurumuş bir yaprak gibi zayıf. Aniden gündüz iken hayatını kaybetmiştir. Canı siyah geceye dönüşmüştü. Yazıt, T'ang İmparatoru İ-feng'in üçüncü saltanat devresi ikinci ayının yirmi dokuzuncu gününde yazılmıştır.

17. sütun

疾終於部落，春秋冊有四。

Kabilesinde hastalanıp vefat etmiştir. Yaşı 44'tür.

18. sütun

天子悼惜久之，勅朝散大夫守都水使者天山郡開國公麴昭監護吊祭

Tanrı'nın oğlu vefatını duyduğunda uzun zaman yas tuttu. İmparator tarafından verilen görevli Chao San Dai Fu (朝散大夫) Qu Zhao'ya (麴昭) cenaze törenini düzenlenmesi emredilmişti.

19. sütun

賻物三百段錦袍，金裝帶，弓箭，胡祿鞍韉等各一具。凡厥喪葬并令官給，并為立

Cenazede hediye olarak 300 parça sırmalı kumaş,1 tane altın kuşak,1 tane ok, 1 tane ok'un konduğu kumaş parça ve 1 tane eyer verildi. Bütün cenaze için dev bir resmi tören yapıldı.

20. sütun

碑。即以其年歲次戊寅，八月乙酉朔，十八日壬寅永窆于纈礪原禮也。生死長乖，

Maaş verildi ve mezar taşı kurulma izni verildi. Vefat ettiği yıl, yani 678 yılı, 9, Eylül, Jie Lun(纈礪) ovasında töreni yapıldı. Yaşam ölüme kavuştu.

21. sütun

哀榮畢備，深沈若霧，方結慘於松塋。颼颼悲風，獨含悽於薤鐸。對祁連而可像寄

Öldükten sonra iyi şöhret kazandı. Kazandığı şöhret sis gibi derin. Nihayetinde çam ağacının yanında mezarlık yapıldı. Hüzünlü rüzgar eserken yalnız üzüntüyle Qi Lian dağına(祁連山) karşısına durarak...

22. sütun

方勒而有詞。述德表功，迺為銘曰

...kare sütun şekli yeşimi tutarak kendi kendine konuşmuştu. Erdemini ve başarısını tarihe kaydetmek için dört çince karakterle yazıldı. Methiyede der ki:

23. sütun

西峙^葱山北臨蒲海。土風是繁，英傑攸在。葉貫箭鋒，花分騎彩。孫謀有裕，祖襲無

Batı tarafında Cong Ling (Cong dağı), kuzey tarafında ise Pu Lei Hai (Pu Lei denizi)'ye yakındır. Adetlere uyan, mükemmel, böylesi irfan sahibi adam sanki hala hayatta gibidir. Okçuluğu ve at biniciliği ne kadar şahane. Torunlarının geleceği için iyi planlar yaptı. Nesilden nesle hiç değişmez.

24. sütun

改。束髻來儀，腰鞬入侍。

Saçlarını bağlayıp general'a uygun elbise ve takım'ı giyinip imparator'a hizmet sunmaya hazırды.

25.sütun

大德斯溥，人肯以泊。獻款畢同。輸忠靡異。臨危効節，致果為毅。疇庸啓邑，疏爵命

Böylesine ulu erdemli bir adamın yaptıklarını başka kim onun yaptığı gibi yapabilir? Bütün kabiliyetini sadık bir şekilde imparator için kullanıp hayatını verdi. Tehlike durumunda kalsa bile azimle hedefine varmıştı. Becerikli adamları seçip unvanlar verildi.

26. sütun

官，從軍擁旆，拜將登壇。赫奕光顯，榮名可觀。方奉

Asker'e katılıp bayrağı elinde tutarak general olurken ne kadar muhteşem ve görkemliydi.

27. sütun

明時，遽歸幽甯，壯志何在，瓌容共惜。鶴隴俄封，鷄田罷跡。月落無曉，雲來自昏。鳥

Siyasi durum iyiiken aniden vefat etti. Büyük hedefleri ve harika bir geleceği vardı. Mezarlık kısa zamanda yapıldı. Kuzey batıda kervanda bundan sonra hiç ziyaret izni çıkmaz. Bu zamanda ay battı ama şafak saati olmadı. Bulut oluştu.

28. sütun

切響於鴻，塞人銜悲於鴈。門庶清塵而不泯，紀玄石而長存。

Kuş üzüntüyle ötmüştü. Sınır bölgesindekiler kederle doludur. Ailesinde erdemlilik hiç kaybolmadı. Mezar taşı uzun zaman olduğu gibi kalacaktır.

2.2.3. Mezar Yazıtı'nın Tam Çevirisi

Tang hanedanı müteveffa Yòu Xiāo Wèi Dà Jiāng Jūn (Sağ Süvari Birliği Generali) ve ikinci görevli Jin-Wei-Zhou Tutuktur. Shang Zhu Guo unvan ve Ling Zhong Xian unvanını verdi. P'uku boyu kitabesidir. Müteveffa askerin adı Yi-tu. Kuzeyde vahşi bölgelerde Jin dağında doğmuştu. Tölös'ün diğer kabilesindendir. Önce Shi'niu'da temelini kurmuştur. Bu yerde bulunan ağaçların yaprakları altındandır ve yaprakları çok dökülür. Sınır bölgesinde oturan bir kahramandır. Büyük ve olağanüstü bir ailede doğan birisidir. Xiung-nu (匈奴) kabilesi tapınma ve siyaseti sağlayarak toplumun refahını sağlayacak. Jin-mi-di(金日磾) gibi anne babaya saygı gösteren birisidir. Annesinin tablosunun asılı durduğu Gan-Quan (甘泉宮) sarayından her geçtiğinde diz çökerek tablosuna bakarak ağlıyordu. Her zaman sadakatli birisidir. Mücevher ve malları kimse olmadığından almaz çünkü her zaman sadık birisidir. Tarihe bakıldığında kabilenin sıradışı bir üyesidir. Dedesi Ge-lan-ba-yandır. İmparator tarafından Zuǒ Wǔ Wèi Dà Jiāng Jūn (Sol muhafız alayı büyük general) olarak atanmıştır. Adam Jin wei eyaletinin tutuğudur. Babası si-bu. Jin wei eyaleti babasından miras olarak kalmıştı. Bu asker bilgiliydi ve imparatorun bizzat kendisinden iyi eğitim almıştı. İmparatora ve devletine bağlı kalmıştı. İmparatoru görmek isterdi. Yalnız masallarda geçen bir kahraman değildi, her gün saygılı ve hürmetkardı. Selam verirken saygıdan yere kapanırdı.

Çocukluğunda yiğit birisiydi ve okçuluk ve at biniciliği öğrenmişti. Ok atmanın yeteneklerini ve inceliklerini öğrenmişti. Bir yaşına varınca ok atıp yakaladığı avını sunmakla birlikte okçuluk konusunda başarısını da gösterip imparatorun ilgisini çekti. Babası öldükten sonra onun vazifesini alarak kabilesini yönetmişti. İmparator'dan aldığı eğitim ve vazifesinin bilincindeydi ve her zaman sadık bir şekilde savaflara giderdi. Kısa zamanda Aşina He Lu'yu mağlup etmişti. O yüzden askerine emir verip kendisinden seviyesi düşük olan batı Türklere savaş açmıştı. Düşmanı bastırıp mağlup etmiştir. İlk önce Batı Köktürklerin olduğu yere yani Shuang-he ve Qian quan'a varınca entrika kullanmak yerine düşmanın bayrağını ele geçirmişti. İmparator tarafından ödüllendirilip şerefli kılındı ve Yòu Xiāo Wèi Láng Jiāng unvanına tayin edilmiştir. Ondan sonra Hu Jun unvanı Lin Zhong Xian Kai Guo Zi unvanı verilmiştir.

Kısa zamanda Yu-Wu-Wei büyük general görevini üstlenmiştir. Ling-de ikinci sene (665 yılı) Tang Gao Zong'un at arabası Tai dağından geçmişti. Yi-Tu adlı asker, Sai Bei Şehri dışına gitmeye karar verdiğinde Zhou Nai yerinde durmak yerine savaşa katkıda bulunmak için önceden İmparator adına inek kurban sunma merasimi için hazırlık yapmıştı. İyi kıyafet giyinerek yeşim takarak imparatorundan aldığı vazifenin ne kadar kıymetli olduğunu gösterirdi. Ek maaş alması ve yüksek mevkide olmasına rağmen hep sadık kalmıştır. Doğuda Mo-he'yi yenip batıda Tibet'le savaşmıştı. Bütün yüreğiyle düşmanı bozguna uğratmıştır. Kazandığı ünvan ve ödül çoktur. Kısa zamanda Yu Xiao Wei büyük görev üstlenmişti. Hala Tutuk'dur. Ayrıca Shang Zhu Guo ve Ling Zhong Xian unvanı verilmişti. 1000 ailenin geliri ve iş emeği ödüllendirilmişti. Sık sık ödüllendirilirdi. Barbar'ın memleketinden geçerek kurumsal yerlere giderdi. Mühürle ödüllendirilmiştir, yüce şefkatli bir gönüle sahiptir. Hevesi bir altın taş gibi sağlamdır, asla bitmez.

Canı nasıl kurumuş bir yaprak gibi zayıf. Aniden gündüz iken hayatını kaybetmiştir. Canı siyah geceye dönüşmüştü. Yazıt, T'ang İmparatoru İ-feng'in üçüncü saltanat devresi ikinci ayının yirmi dokuzuncu gününde yazılmıştır. Kabilesinde hastalanıp vefat etmiştir. Yaşı 44'tür. Tanrı'nın oğlu vefatını duyduğunda uzun zaman yas tuttu. İmparator tarafından verilen görevli Chao San Dai Fu (朝散大夫) Qu Zhao'ya (麴昭) cenaze törenini düzenlenmesini emredilmişti. Cenazede hediye olarak 300 parça sırmalı kumaş,1 tane altın kuşak,1 tane ok, 1 tane ok'un konduğu kumaş parça ve 1 tane eyer verildi. Bütün cenaze için dev bir resmi tören yapıldı. Maaş verildi ve mezar taşı kurulma izni verildi.

Vefat ettiği yıl, yani 678 yılı, 9, Eylül, Jie Lun(繼倫) ovasında töreni yapıldı. Yaşam ölüme kavuştu. Öldükten sonra iyi şöhret kazandı. Kazandığı şöhret sis gibi derin. Nihayetinde çam ağacının yanında mezarlık yapıldı. Hüzünlü rüzgar eserken yalnız üzüntüyle Qi Lian dağına(祁連山) karşısına durarak kare sütun şekli yeşimi tutarak kendi kendine konuşmuştu.

Erdemini ve başarısını tarihe kaydetmek için dört Çince karakterle yazıldı. Methiyede der ki: Batı tarafında Cong Ling (Cong dağı), kuzey tarafında ise Pu Lei Hai (Pu Lei denizi)'ye yakındır. Adetlere uyan, mükemmel, böylesi irfan sahibi adam sanki hala hayatta gibidir. Okçuluğu ve at biniciliği ne kadar şahane. Torunlarının geleceği için iyi

planlar yaptı. Nesilden nesle hiç değişmez. Saçlarını bağlayıp general'a uygun elbise ve takım'ı giyinip imparator'a hizmet sunmaya hazırды.

Böylesine ulu erdemli bir adamın yaptıklarını başka kim onun yaptığı gibi yapabilir? Bütün kabiliyetini sadık bir şekilde imparator için kullanıp hayatını verdi. Tehlike durumunda kalsa bile azimle hedefine varmıştı. Becerikli adamları seçip unvanlar verildi. Asker'e katılıp bayrağı elinde tutarak general olurken ne kadar muhteşem ve görkemliydi.

Siyasi durum iyiymken aniden vefat etti. Büyük hedefleri ve harika bir geleceğı vardı. Mezarlık kısa zamanda yapıldı. Kuzey batıda kervanda bundan sonra hiç ziyaret izni çıkmaz. Bu zamanda ay battı ama şafak saati olmadı. Bulut oluştu. Kuş üzüntüyle ötmüştü. Sınır bölgesindekiler kederle doludur. Ailesinde erdemlilik hiç kaybolmadı. Mezar taşı uzun zaman olduğu gibi kalacaktır.

3. BÖLÜM: P'U-KU KABİLESİ

3.1. P'U-KU KABİLESİNİN KİMLİĞİ

Kök Türk topluluğunun, yani Tū Jué(突厥) Çin kaynaklarında ilk defa Chou Shu(周書)'da kayıtlı oldukları bilinmektedir. (周書, 636, 頁 50章 異域傳) Bununla beraber Han Shu'da (漢書, 82, 頁 54章 李陵傳)Ding-ling (丁零, 丁令) diye geçmiştir ve Sui Shu'da Tū Jué(突厥) ve Tiě Lè (鐵勒) diye adlandırılmıştır. (隋書, 636, 頁 卷84)Çin kaynaklarında geçen Dokuz Oğuz (敕勒九姓, 九姓敕勒, 鐵勒九姓, 九姓回紇), dokuz sayısı çokluk anlamda kullanılmaktadır. Ayrıca, Tölös, Tölös, Türk, Oğuz, Oghuz kaydı sadece bir boy adı değil, bütün boyların genel adıydı (Taşağıl, 2015, s. 21-30).

P'u-ku adının ilk defa M.S. 439-589 yıllarında Bei Hanedanlığında görüldüğü ifade edilmiştir. 99 bölümlük 《Bei Shi 北史》《鐵勒傳 Tölös listesi》nde P'u-ku kavminin Tölös kavimine bağlı olduğu kaydedilmişti. Ayrıca, 99 bölümlük 《Bei Shi 北史》《鐵勒傳 Tölös listesi》ve 84 bölümlük 《隋書 Sui Shu 》卷 84 《鐵勒傳 Tölös listesi》ve 《通鑑記事本末 二十八卷 28 bölümlük Tong Jiang Ji Shi Ben Mo》'ya göre , Tölös'ün ataları Xiung-Nu'ydu. Fakat diğer kaynaklarda, 《舊唐書 卷 199》199 bölümlük Kiu-T'ang-şu ve 《唐會要 卷 96》96 bölümlük Tang hui yao'ya göre Tölös'ün Xiung-Nu'dan ayrı bir kabile olduğu söylenmişti. P'u-ku'ların Çince karşılığı P'ou-kou'lar [P ú-gǔ] 僕骨 (*Boğut) *b'uok-kuo =*Boğu veya 僕固 [P ú -g ù] *b'uok-ku ət = *Boğut (çoğul?) *Böku, Bākū, Bōku. (Hamilton, 1962, s. 27) Birincisi 僕固 (Pú gù, bugünkü okunuşu) ifadesindeki Pú (僕) yükselen tonlamayla okunduğunda hizmetçi anlamına gelir ve Gù (固) alçalan tonlamayla okunduğunda sağlam, asıl, az ve soy adı anlamına gelir. İkinci kayıt olan Pú Gǔ (骨), kemik ve huy anlamına gelir. Türkçeye çevirildiğinde, Prof. Dr. Ahmet Taşağıl P'u-ku'lar için, Bugu ve Bugut isimlerini kullanmıştır ve Doç. Dr. Erkin Ekrem bu boy için Bukutlar ve Bokular isimlerini kullanmıştır. P'u ku kabilesi kelimesinin, şef ve komutan anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Hem unvan hem de boy adı olarak kullanılmıştır (Donuk, 1988, s. 10).

Değişik söylentiler olmasına rağmen, P'u-ku kabilesi, Tölös'e bağlı bir kabiledir. Tölös'ün Xiung-Nu'dan gelen bir nesil olup olmadığı tartışılmaktadır; ancak P'u-ku soyunun Xiung Nu'dan farklı bir soy olduğuna daha fazla inanılmaktadır. P'u Ku kabilesi 30,000 çadırdan oluşan nüfusa sahip olup 10,000 savaşabilen asker ve zor yönetilen bir kabile olduğu Çin tarihi kitaplarında kaydedilmiştir (歐陽脩、宋祁、范鎮、呂夏卿, 1060, 頁 卷217下).

Tölös, T'ö-lo [Tè-lè] 特勒, *d'ə k-l ə k veya T'ie-lo [Tiě-lè] 鐵勒 = (* Tägräg) t'iet-l ə k (Hamilton, 1962, s. 25) kabilelerinin kaç boydan oluştuğunu bilmek zordur. Zamanla kimi boy diğer boylarla birleşmiş olabilir veya kimi boy yok olmuş olabilir. Aşağıdaki tabloya bakarak Tölös (Tiě Lè, 鐵勒) kabilelerinin temel boyları anlaşılır.

Tablo 1 : Tölös (Tiě Lè, 鐵勒) Kabileleri

1)	新唐書 十五部 TS 217. Bölüm A On beş boy p.6111	1. Uygur ,Yuán Hē (袁紇) 2. Sır Tarduş (薛延陀) 3. Qì Bì Yǔ(契苾羽) 4. Dōu Bō(都播) 5. Gǔ Lì Gàn(骨利幹) 6. Duō Lǎn Gě(多覽葛) 7. Pú Gǔ (僕骨) 8. Bá Yě Gǔ, Bayırku(拔野古) 10. T'ung-lo ,Tongra(同羅) 11. Hún (渾) 12. Sī Jié(思結) 13. Hú Xuē(斛薛) 14. Ediz, A Diē(阿跌) 15. Bái Xí(白霫)
2)	新唐書 十三部 TS 217. Bölüm A On üç boy p.6112	1. Uygur, Huí Hē / Han-hai (回紇/瀚海) 2. Duō Lǎn Gě/ Yan-ran(多覽葛/燕然) 3. Pú Gǔ /Jīn Wēi (僕骨/金微) 4. Bá Yě Gǔ /Yōu Líng(拔野古/幽陵) 5. Tóng Luó /Guī Lín(同羅/龜林) 6. Sī Jié /Lú Shān(思結/廬山) 7. Hún /Gāo Lán(渾/皋蘭) 8. Hú Xuē /Gāo Què(斛薛/高闕) 9. Ā Diē /Jī Tián(阿跌/雞田) 10. Qì Bì Yǔ /Yú Xī(契苾羽/榆溪) 11. Xī Jié /Jī Lù(奚結/鷄鹿) 12. Sī Jié Bié Bù /Dài Lín 思結別部/蹄林 13. Bái Xí /Tián Yán(白霫/真顏)
3)	舊唐書 卷一九五十三部	1. Uygur,Huí Hē / Han-hai (回紇/瀚海) 2. Duō Lǎn / Yan-ran(多覽/燕然) 3. Pú Gǔ /Jīn Wēi(僕骨/金微) 4. Bá Yě Gǔ /Yōu Líng(拔野古/幽陵)

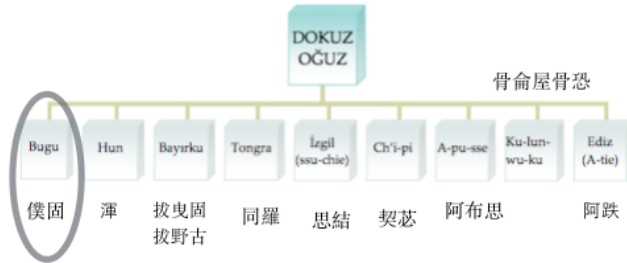
	On üç boy KTS 195. Bölüm p. 5196	5. Tóng Luó /Guī Lín(同羅/龜林) 6. Sī Jié /Lú Shān(思結/廬山) 7. Hún /Gāo Lán(渾/皋蘭) 8. Hú Xuē /Gāo Què(斛薛/高闕) 9. Ā Diē /Jī Tián(阿跌/雞田) 10. Qì Bì/Yú Xī(契苾/榆溪) 11. Diē Jié /Jī Lù(跌結/鷄鹿) 12. Ā Bù Sī /Dài Lín(阿不思/蹄林) 13. Bái Xí /Tián Yán(白霄/寔顏)
4)	冊府元龜 卷 977 十三姓 On üç soyadı TFYK 977. Bölüm p.11480	1.Uygur,Huí Hē(回紇) 2. Bá Yě Gǔ, Bayırku (拔野古) 3. T'ung-lo ,Tongra(同羅) 4. Pú Gǔ(僕骨) 5. Duō Làn Gě(多濫葛) 6. Sī Jié(思結) 7. Ā Diē(阿跌) 8. Qì Dān(契丹) 9.Xī Jié(奚結) 10. Hún(渾) 11. Hú Xuē(斛薛)
5)	新唐書 十一部 On bir boy TS 卷 217 上 217. bölüm A p. 6114	1.Yào Luó Gě(藥羅葛) 2. Pú Gǔ(僕骨) 3. Hún(渾) 4. Bá Yě Gǔ, Bayırku (拔野古) 5. T'ung-lo ,Tongra(同羅) 6. Sī Jié(思結) 7. Qì Bì(契苾) 8. Basmil,Bá Xī Mì(拔悉蜜) 9. Gě Luó Lù, Qarluk 葛邏祿

6)	唐會要 卷九十八 十一部 On bir boy Tang Hui Yao 98 Bölüm	1. Uygur, Hui-hē(迴紇) 2. Pú Gǔ(僕固) 3. Hún(渾) 4. Bá Yě Gǔ, Bayırku(拔曳固) 5. T'ung-lo ,Tongra(同羅) 6. Sī Jié(思結) 7. Qì Bì(契苾) 8. Apa isiler, A-pu-se(阿布思) 9. Gǔ Lùn Wū Gǔ Kǒng(骨崙屋骨恐) 10. Basmil, Bá Xī Mì(拔悉密) 11. Gě Luó Lù, Qarluk 葛邏祿
----	--	--

Kaynak: (章羣, 1986, 頁 18)

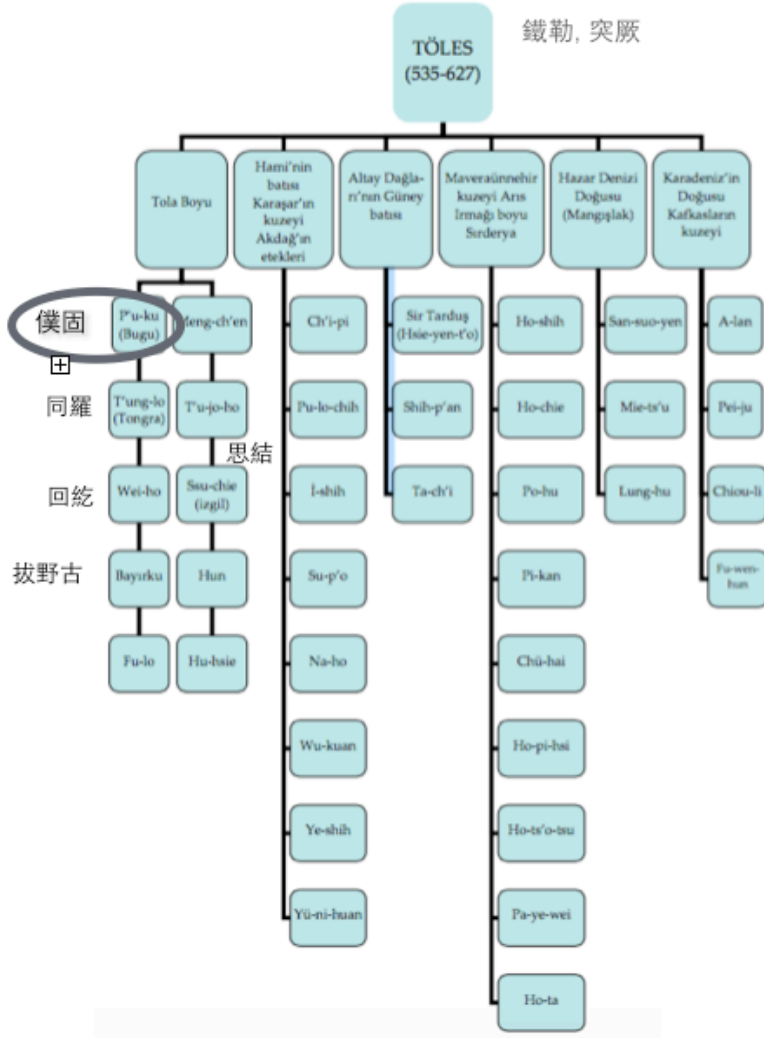
4. ve 5. sütünlarda on üç soyad ve on bir boy olmasına rağmen sonraki belirtilen kabilelerde iki tane eksik mevcuttur.

Tablo 2 : Dokuz Oğuz Çizelgesi



Kaynak : (Taşağıl, 2015, s. 24)

Tablo 3 : Töles Çizelgesi



Kaynak : (Taşağıl, 2015, s. 23)

Çin kaynaklarına göre 646 yılında Tang Sülalesi aşağıdaki tabloda belirtildiği gibi Orhun bölgesinde tesis etmiştir.

Tablo 4 : Tang Sülalesinin Orhun Bölgesindeki İdaresi

Tang Sülalesinin Orhun Bölgesindeki İdaresi			
Altı Eyalet Valiliği 六都督府 (Totok 都督 Yönetimi)		Yedi Vilayet Valiliği 七州 (Ci-shi 刺史 Yönetimi)	
Boy Adı	Yönetim Adı	Boy adı	Yönetim Adı
Uygurlar 回紇部	Han-hai Valiliği 瀚海都督府	Hun/Kunlar 渾部	Gao-lan Valiliği 皋蘭州
Telengerler 多濫 葛部	Yan-ran Valiliği 燕然都督府	Hu-salar 斛薩部	Gao-que Vali- liği 高闕州
Bukutlar 僕固部	Jin-wei Valiliği 金微都督府	Xi-jie 奚結部	Ji-lu Valiliği 雞 鹿州
Bayırgular 拔野	You-ling Valiliği	Edizler 阿 跌 部	Ji-tian Valiliği

古部	幽陵都督府		雞田州
Tongralar 同羅部	Gui-lin Valiliği 龜 林都督府	Qi-biler 契苾部	Yu-xi Valiliği 榆溪州
İzgiller 思結部	Lu-shan Valiliği 廬山都督府	Bir Başka İzgiller 思 結 別部	Dai-lin Valiliği 蹄林州
		Beyaz Xiler 白 霄部	Zhi (Dian)-yan Valiliği 寘(寘) 顏 州

Kaynak: 《舊唐書》卷 199b <北狄·鐵勒傳>, (Ekrem, 2015, s. 203)

貞觀 Zhen Guan 21. yılı, 647 yılı 20 Aralık günü, Uygur İlteber Tu Mi Du, P'u-ku İlteber Go-lan-ba-yan, To-lan-ke İrkin Jin mo, Bayırku İlteber Chu Li Shi, Tongra İlteber Shi Jian Çor, Ssu-Chie reisi Wu Sui, Hun, Hu-hsie, Xi jie, A-tie, Ch'i-pi, Bai Hsi reisleri hep birlikte hanedana itaat etmeye başladılar. 22. gün, İmparator Tai-Zong, Fang lan evinde onlara sofrayı kurdu. Beş günde bir defa toplanıyorlardı (司馬光, 1084, 頁 6242, 卷198).

3.2. P’U-KU KABİLESİNDEN P’U KU Yİ TU’NUN KİMLİĞİ

Ünlü kabile ve devlet kademelerinde görev alan P’u-ku Yi Tu, T’ang hanedanı Gao-Zong (高宗)’a fedakarlığını gösteren bir Türk askerdir. Mezar yazıtına göre, P’u Ku Yi Tu’nun dedesi Go Lan Ba yen(歌濫拔延) ve babası Si Fu (思匐) ile birlikte Jin-Wei-Zhou Tu-tu’su (金微州都督) görevini üstlenmişti. İmparatorluğun ilk yıllarından beri ailece önemli seferlere katılan P’u Ku kabilesi, Çin’in komşusu olan diğer boyları bozguna uğratmıştı. Doğudaki Mo-He boyları ve Batı’daki Tibetliler başta olmak üzere, P’u Ku Yi Tu kendi olağanüstü gayreti neticesinde düşmanı püskürtülebilmisti.

Mezar yazıtına baktığımızda, P’u Ku Yi Tu’nun basit bir şekilde yazılan biyografisi, Çin imparatoru Gao-Zong’nun devleti anlayışına ve kozmolojisine uygun düşünce tarzını yansıtmıştı. Kao-tch’ang [Gāo-chāng 高昌] (Köçö) (Hamilton, 1962, 頁 39) kralı becerikli Qu Zhao’yu (麴昭) çağırıp İmparatorun bakış açısından P’u Ku kabilesi başta olmak üzere müteveffa askerin savaşta vefalı başarıları ve erken vefat etmesinden dolayı duyduğu hüznü mezar yazıtına yazdırmıştır. Başlangıçta P’u ku kabilesinin kökenlerinden bahsetmiş, sonra da eskiden Çin imparatoruna itaat ve hizmet eden bütün milletin tek Tanrı oğluna tabi olma felsefesinden bahsetmişti.

Tablo 5 : P’u Ku Yi Tu’nun Soy Kütüğü

İsim	Önceki kişiyle alakası	Boyundan kaçınıcı	Doğum /vefat yılı	Verilen Unvan	Hüküm süresi	Not
Go-lan-ba-yan		4.	?	Sağ Birliği Generali (右武衛大將軍)、	647 - ? yılı	646 yılında T’ang ‘a

歌濫拔延				Jin-Wei-Zhou Tutuk (金徽州 都督)		teslim etmiştir
Sī Fú 思匐	Oğlu	5.	657 yılı civar ında	Jin-Wei-Zhou Tutuk (金徽州 都督)	? – 657 yılı	
Yī Tū 乙突	Oğlu	6.	635- 678 yılı	Sağ Süvari Birliği Generali (右驍衛大將 軍)、 Jin-Wei-Zhou Tutuk (金徽州 都督)、Shang Zhu Guo(上柱 國)、Ling Zhong Xian dükü(林中 縣開國公)	657 – 678 yılı	T’ang QianLing (乾陵) altmış bir yabancı vezir heykelide n (六十 一蕃臣) birisi
Bilinmeyen	Oğlu	7.	? – 686 yılı	Jin-Wei-Zhou Tutuk (金徽州 都督)	678 – 686 yılı	686 yılında T’ang’a isyan etti, öldürüldü
Shè Zhī 設支	Kardeş(?)		?	Jin-Wei-Zhou Tutuk (金徽州 都督)	686 – 714 yılı	714 yılında T’ang’a

						teslim
Yè Lè Gē 曳勒歌	Oğlu	8.	? – 720 yılın dan önce	Sağ tarafı saldırma komutanı 充大 武軍右軍討擊 大使、 Jin-Wei-Zhou Tutuk 金微州都 督	718 yılı	
Sháo Mó 勺磨	Kardeş(?)	9.	? – 741 yılın dan önce	Jin-Wei-Zhou Tutuk(金微州都 督)	720 – 741 yılı	720 yılın civarında T'ang tarafından teslim edenlerin suru civarında yerleştirild i
Yǐ Lǐ Chu ò Bá 乙李啜拔	Oğlu(?)	10.	? – 756 yılın dan önce	Jin-Wei-Zhou Tutuk(金微州都 督)	741 – 756 yılı	741 yılında Doğu Türkleri Doğu Yabghu (東突厥汗 國東葉護)

Pú Gù Huái Ē N 僕固懷恩	Oğlu	11.	716-718 yılın da doğdu, 765 yılın da öldü	Yürütme bakanlığındaki yardımcısı, shàng shū sol pú shè ve idari bakanlığından veziri, zhōng shū lǐng (尚書左僕射兼中書令)、He Bei General yardımcısı(河北副元帥)、 Jin-Wei-Zhou Tutuk(金微州都督)	756 – 765 yılı	756 yılında T'ang elçisi olarak Uygur Kağanlığı göndermiştir (漠北回紇汗國)
---------------------------	------	-----	--	---	-------------------	--

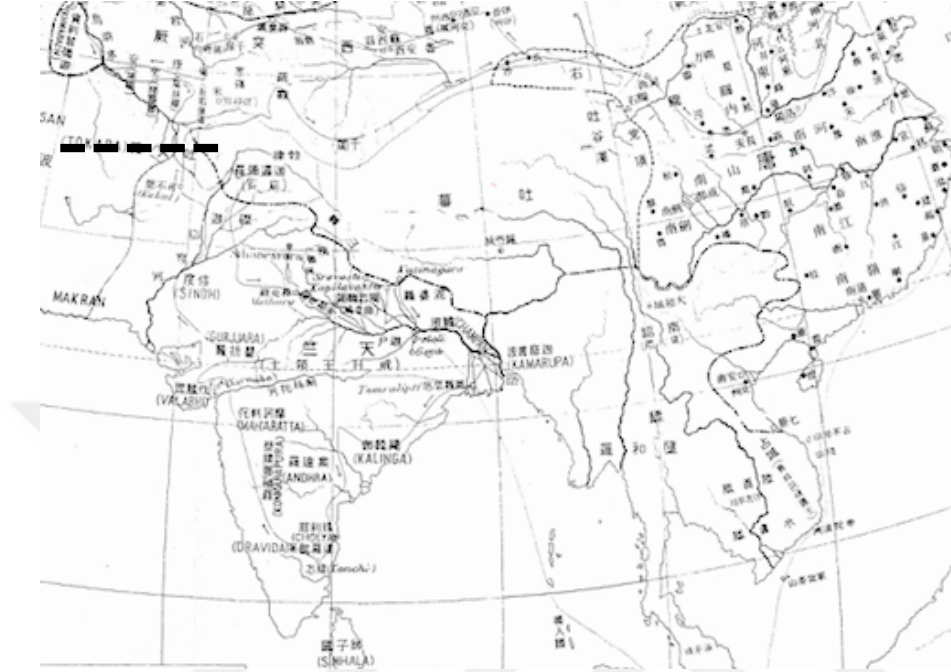
Kaynak : (楊富學, 2012, p. 76)

Yi Tu'nun soyundan gelen Pú Gù Huái ĒN (僕固懷恩, KTS 121. / TS. 224. / Quán Táng Wén 全唐文 432. / TCTC 223.), Jin-Wei-Zhou Tutukluğu(金微州都督) görevini üstelenmiştir. An Lu-shan isyanında (安祿山) Shuo-fang 朔方 bölgesinde Guō Zǐ Yí (郭子儀) ile birlikte isyancıları bozguna uğrattı. Pú Gù Huái ĒN (僕固懷恩)'in iki kızı Uygurlara ülkenin barışı için gönderilmiştir. Kendisi savaşta yiğit ve tercübeli bir komutandır. Oğlu Pú Gù Bīn (僕固玢) savaşta mağlup olup düşmanlara teslim edilerek yakalandı. Döndüğünde Pú Gù Huái ĒN (僕固懷恩) oğluna çok öfke kendi ve başını uçurdu. Diğer oğlu Pú Gù yáng (僕固瑒) babası gibi yiğit bir askerdir. KTS kitabının 121. bölümünde Pú Gù Huái ĒN (僕固懷恩)'in sıradan bir asker kategorisine konmasına rağmen TS kitabının 224. A bölümünde “isyen veziri”(叛臣列傳) olarak sınıflandırılmıştır. Yanlış anlaşıldığından dolayı Pú Gù Huái ĒN (僕固懷恩), masum

olduğunu kanıtlamak için “Altı suç” adlı bir listeyi İmparatora sunmuştur: 1. Tongra isyanı yüzünden Hé Qǔ(河曲) bölgesindeki kargaşa içerisindeyken annesini bile hiçe sayarak önceki imparatorluğun olduğu yere gidip asker toplayarak Tongra isyanını bastırdı. 2. Askerlerini iyice yönetebilmek ve otorite kurmak amacıyla oğlu Pú Gù Bīn'in (僕固玢) başını uçurma emri verdi. 3. İki kızını ülkenin barışı ve huzuru için uzak yabancı boylara gelin olarak gönderdi. 4. Oğlu Pú Gù yáng (僕固瑒) ve kendisi ülkenin huzuru için yiğitçe seferlere çıktılar. 5. Hanedanlığa yeni teslim edilen Hé Běi (河北) bölgesinde sık sık çıkan küçük isyanları bastırdı. 6. Uygurlarla birlikte Çin bölgesinin barışını sağladı ve önceki imparatorluğun mezarını kurabilmek için çalıştı. Bu şekilde imparatorluğa hizmet gösterebilmiştir ve ülkenin düzeninin sağlanmasına katkıda bulunmuştur.

T'ang QianLing (乾陵), T'ang İmparatorluğu Gao-Zong (唐高宗) ve kraliçesi Wu Ze Tian (武則天)'ın birlikte gömüldüğü mezarlıktır. Günümüzde Çin Shan Xi ilindeki (陝西省)Xian Yang nahiyesinde (咸陽市) Qian ilçesinin (乾縣城) kuzeyinden 6 km uzaklıkta olan Liang (梁山) dağında olan T'ang QianLing (乾陵), diğer Tang mezarlıklarına göre çok daha büyük bir itinayla yapılmıştır ve objeler iyi muhafaza edilmiştir. T'ang İmparatorluğu Gao-Zong (唐高宗) ve kraliçesi Wu Ze Tian (武則天)'ın mezarlığının yanında en dikkat çekici olan ise cübbeli, Çin hanedan usulü iki eli kenetlenmiş bir şekilde birbirine selam veren altmış bir yabancı vezir heykelidir (六十一蕃臣). Fakat bütün altmış bir yabancı vezir heykelinin başsız durmasının sebebi, depremler ve bilinmeyen gruplar tarafından kasten harap edilmeye çalışılmasındandır. Altmış bir yabancı vezir heykelinin listesine baktığımızda, P'u Ku kabilesinden P'u ku Yi Tu'nun bu altmış bir yabancı vezirden birisi olduğu görülmektedir. Bunun yanında altmış bir yabancı vezir heykelinden birisi olan, çoğunlukla T'ang bölgesinin batı kuzeyinde tutuk görevini üstlenen Tu-yu-hun (吐谷渾) kralı, yu tian(于闐) kralı, Qiu Zi (龜茲), Shuang He(雙河), Qian Quan(千泉), Taşkent(塔什干), Samarkand(撒馬爾干), Jù lán (俱蘭), 吐火羅(Tokara) gibi yöreleri yönetmiştir. Çoğu yer adları, çağdaş yer adları değil, 7. yüzyıla ait olan T'ang döneminde kullanılmış adlardır. Mesela unvanlarından birisi, Tokara(吐火羅) şehzadesi(王子) Tè Lè Jié Dá Jiàn (特勒羯達健)'ın coğafi konumu, bugünkü Afganistan'a yakındır. Böylece T'ang İmparatorluğun

sınırında olmayanların, uzak olsa da T'ang'a gelerek etkileşim kurdukları görülmektedir.

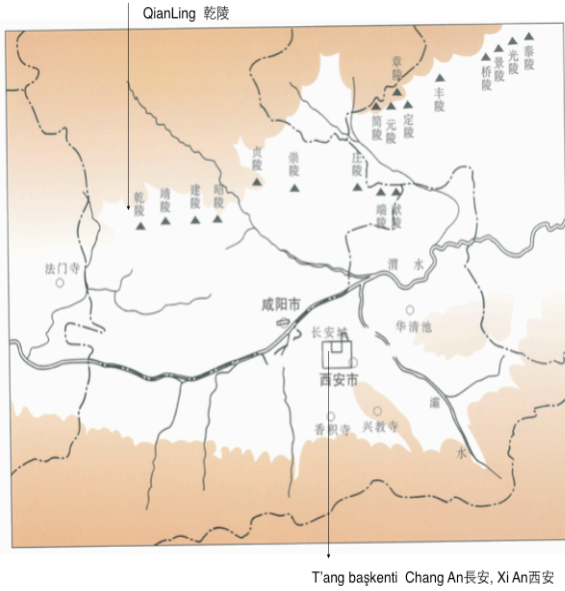


Resim 24: Gao Zong (唐高宗) 660 Döneminde Asya Bölgesi, Tokara(吐火羅)'ya Kadar Uzanan Ülke T'ang'a Bağlı.

Kaynak: (箭内互, 1973)

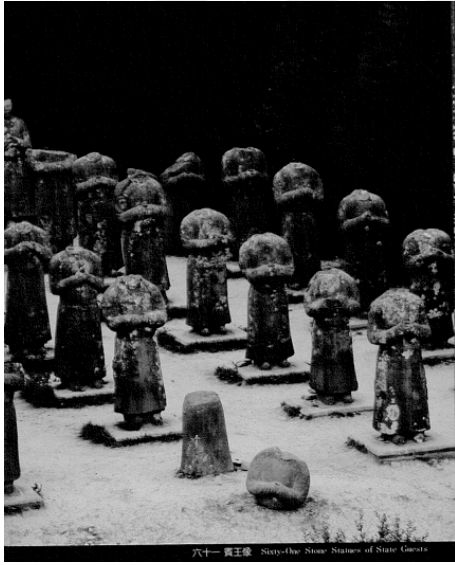
Altmış bir verilen unvanın arasında, Dōu dū (都督, tutuk), Kě Hàn (可汗, Kağan), Jiāng Jūn (將軍, General) gibi unvanlar 18 kez yer almıştır. Ayrıca, Wang (王, kral anlamında) ile ilgili Wáng (王), Guó Wáng(國王, Ülkenin kralı), Wáng Zǐ (王子 Kralın oğlu, şeyzade) gibi unvanlar 11 defa bulunmuştur. Dà Shǒu Lǐng(大首領, Büyük lider) ve Dà Qiú Zhǎng(大酋長, Büyük kabilenin lideri) 6 kez yer almıştır. T'ang QianLing (乾陵) mezarlığında gömülen T'ang İmparatorluğu Gao-Zong (唐高宗) 683 yılında vefat etmiştir ve ertesi yıl QianLing (乾陵)'de gömülmüştür. Bu altmış bir yabancı vezirin arasında 10 kez kullanılan Gu (故, eski, müteveffa) kelimesi 683 yılından önce kullanılırdı ve vefat eden anlamına gelirdi. O yüzden, konulan 61 yabancı vezirin hepsi, T'ang İmparatorluğu Gao-Zong (唐高宗) cenazesine katılmamış olabilir. Oyulan heykel ve duruş tarzı, hem T'ang İmparatorluğu'na itaat etmenin sembolü hem de hürmet

göstererek o dönemin hegemonyasına bağlı kaldıklarını gösterir. T'ang'ın başkenti Xi An çevresinde toplam on sekiz imparatorluk türbesi mevcuttur. Aşağıda belirtildiği gibi çoğu türbe dağın eteğinde dikilmiştir.



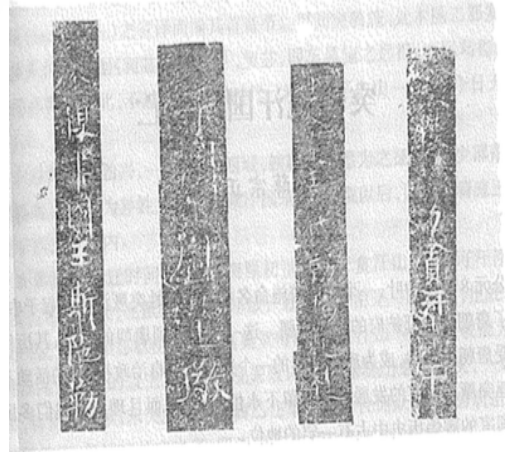
Resim 25: T'ang On Sekiz Türbesinin Haritası.

Kaynak: (周天遊, 1999, 頁 37)



Resim 26 : Altmış Bir Yabancı Vezir Heykelinden birisi

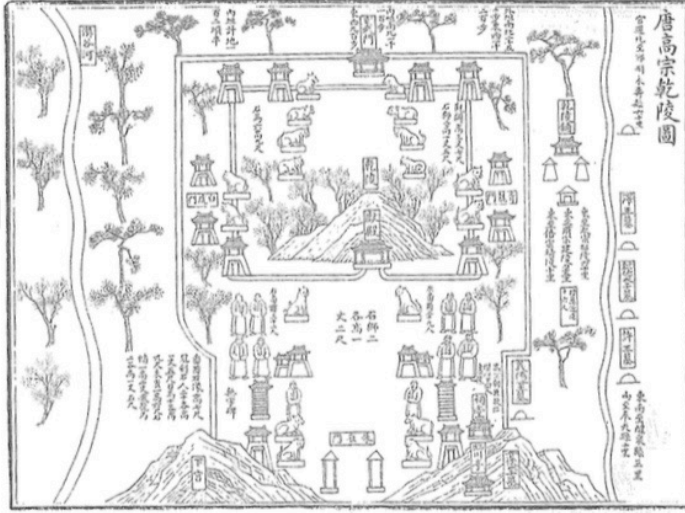
Kaynak:(張永祥, 2003)



Resim 27: Qian Ling Yabancı Vezir'in Unvan Ve İsminin Genel Görüntüsü.

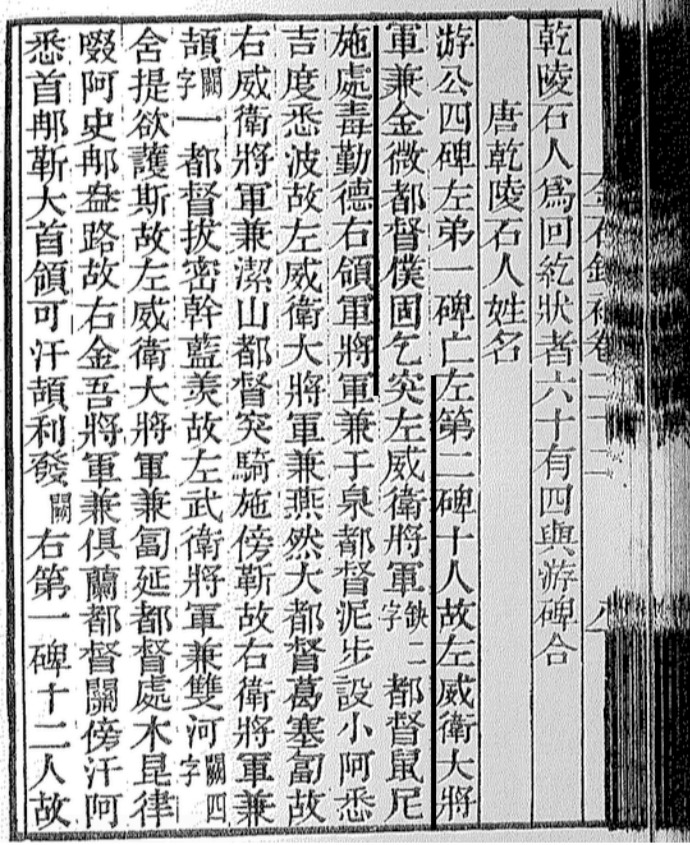
Kaynak: (陳國燦, 2008, p. 143)

Yuan(元 1271 – 1368) döneminde tarihçi Li Hao Wen(李好文) ve Qing (清 1644 – 1912)döneminde arkeolog Ye Yi Bao (葉奕苞) eserlerde yabancı vezirlerin arasında P'u Ku Yi Tu (僕固乙突)'nun olduğunu kaydetmiştir. Li Hao Wen(李好文)'in Coğrafi Zhang An Zhi Tu (長安志圖) adlı eserinde T'ang İmparatorluğu Gao-Zong (唐高宗) QianLing (乾陵) ve çevresini resmetmiştir.



Resim 28: T'ang Gao-Zong (唐高宗) QianLing (乾陵) Resmi

Kaynak: (李好文, 1986, p. 484)



Resim 29: Qing (清 1644 – 1912)Döneminde Arkeolog Ye Yi Bao(葉奕苞)'nun kaydı

Kaynak: (葉奕苞, 2002)

Qing (清 1644 – 1912)Döneminde arkeolog Ye Yi Bao (葉奕苞) yabancı vezirler hakkındaki kayıtlı eserlerde soldan ikinci türbede P'u Ku Yi Tu müteveffa Zuǒ Wēi Wèi Generali ve Jin Wei tutuğu olarak görevlendirilen P'u Ku Qi Tu (故左威衛大將軍兼金微都督僕固乞突)'nun yer aldığını bulmuştur (葉奕苞, 2002).

3.3. PU-KU KABİLESİ'NİN TARİHTE GEÇEN İSYAN OLAYLARI

P'u-ku kabilesi, Bei Shi(北史) 'ye göre, Tölös'e bağlı olan bir Kabiledir. 開皇 Kai Huang 2. yıl, 582 yılında, Doğu Türklerinin kağanı Sha-po-lüe(沙鉢略) daha da güneye ilerlemek istiyordu. Batı Türklerinin kağanı Tardu (達頭) kabul etmedi. Askerlerini yanına alıp geri döndü. Bu arada Ch'ang Sun-Sheng (長孫晟),

Sha-po-lüe'nin (沙鉢略) oğlu Jan-Kan(染干)'ı sahte haberle kandırarak Sha-po-lüe'ye Gök-Türklerle karşı Tölöslerin isyan ettiğini ve onun otağına sürpriz bir baskın yapmak istediklerini söyledi. Bundan dolayı Sha-po-lüe büyük bir endişeye kapılmıştı. Askerlerini geri çevirip, Çin sınırlarından dışarı çıktı (司馬光, 1084, pp. 5459, 卷 175).

Ren Shou (仁壽) üçüncü yıl, 601-604 yılları arasında S'ui imparatoru Gao-Zu(隋高祖)'nun kullandığı saltanat devresinin takvimi adıdır, 603 yılında, Tölös kabileleri isyan etmişti. “KökTürk Pu-Chia(Tardu) Kağan'ın bütün boylarında karışıklık çıktı. (資治通鑑, 1084, 頁 4398, 卷 179) Tölöslerin P'u-ku (Bugu/Bugut) ve başka birkaç boy daha birlikte isyan ettiler. Pu-Chia, Ch'i-min'e teslim oldu. Pu-Chia'nın boyları dağınık bir şekildeyken Tardu, T'u-yü-hun'lara sığındı. Ch'ang Sun-sheng(長孫晟), Doğu Türklerin Kağanı Ch'i-min'i (啟民), Chi-k'ou'ya (çölün ağzı 磧口) götürüp, yerleştirdi. Nihayet Ch'i-min, Pu-chia(步迦) halkına da sahip olmuştu.” diye geçer. Bunun yanında, “TFYK” VE “SS” Çin kaynaklarında da benzeyen ifade ile aynı olaylardan bahsedilmişti (王欽若、楊億, 1005, 頁 卷 405) (魏徵, 636, 頁 卷 51).

Zhen Guan (貞觀) 2. yıl, 628 yılında, Kuzey bölgede olan Türk boylarındaki kabilelerin çoğu İllig Kağana isyan edip Sir Tarduşa tabi oldular. Çoğu kabileler birlikte Sir Tarduş Kağan'ı Yin-çü Kağan olarak kabul etmeye karar verdiler. Yin-çü Kağan bu görevi üstlenmeye cesareti yoktu. Tai-Zong(太宗) ise İllig Kağanı tutmak istemişti ve elçi Qiáo Shī Wàng (喬師望) generale emrederek Yin-çü'ye bağımsızlık sembolü olarak bir davul ve sancak gönderdi. Yin-çü'yü bu olay çok mutlu etmişti. Tai Zong Yin-çü'yü Sir-Tarduşların bağımsız Kağanı ilan etti. Bu durum karşısında Çin'e minnet borcu hisseden Yin-çü, Tai-Zong'a çeşitli haraçlar sundu. Yinçü'nün toprakları, doğuda Tunguz, batıda Batı Köktürk Kağanlığı güneyde Gobi Çölü'ne kadar uzanıyordu. Yin-çü kısa zamanda: Uyгурlar, Bayırkular, Tongralar (同羅), Edizler (阿跌) ve Burgutlar, yani P'u Ku kabilesi (僕骨) gibi birçok topluluğa hükmetmeye başlamıştı (司馬光, 1084, 頁 6061, 卷193) (王溥, 961, 頁 卷 94).

Zhen Guan (貞觀) 3. yıl, 629 yılında, P'u ku kabilesi isyan etmişti. (王欽若、楊億, 1005, 頁 4351, 卷 366) 貞觀 Zhen guan 3. yıl, 629 yılının Eylül ayında, (司馬光, 1084, 頁

6066, 卷 193) Dokuz Türk Irkın reisi 3000 kişi ile teslim olmuştu. Bakırku, P'u-ku, Tongra ve Hsi yönetenleri halklarıyla teslim olmuşlardı.

Zhen Guan (貞觀) 4. yılı, 630 yılı, İllig Kagan esir düştükten sonra, Doğu Gök-Türk İmparatorluğu yıkıldı. Türk boylarından bazıları Sir Tarduşlara tabi oldular ve diğerleri Tang'a teslim oldular (司馬光, 1084, 頁 6075, 卷 193).

Zhen Guan (貞觀) 15. yıl, 641 yılında, Sır Tarduş Yin-çü Kağan Tai zong Tai Shan'da(Tai dağda) tören yapılacağı haberini alır almaz buyurdu ki “imparator tören yapacağı zaman sınır bölgesinde kesinlikle askeri güç kalmayacak. Eğer şimdi Ben Si-Mo'ya saldırırsam bu çürümüş bir ağacı elde etmek gibi kolay.” O yüzden oğlu Da Du Şad (大度設) ve Tongra, P'u-ku, Mo-he, Xi kabilesinin 200 bin askerleriye birlikte çölün güneyine geçerek Bai Dao Chuan'a(白道川) yerleşmesini sağlayıp beraber Shan Yang Ling'i (善陽嶺) Türklere saldırmak için işgal etmişti. Si Li Bi Kağan (Si-Mo) onlara dayanamadı ve kabilesinin Çin seddine girmesini emretti. Shuo Zhou (朔州), Shuo Eyaletini korumakla beraber elçisini imparator'dan yardım istemek için göndermişti (司馬光, 1084, 頁 6170, 卷 196).

Zhen Guan (貞觀) 17. yıl, 643 yılında, Sır Tarduş imparator'a evlenme teklif etmişti. İmparatorluk mahkemesindekilerden bir kısım bu olaya karşı çıkmış, bir kısmı ise onaylamıştı. 《資治通鑑》 TCTC kitabında yazılır ki, Sır Tarduş yeni kağanlık görevini üstlendiği için alçakgönüllü davranmıştı. Sır Tarduş Yinçü Kağan Tang imparator'ın gücünü kullanarak küçük kabileleri bastırmak niyetindeydi. Eğer Tongra, P'u-ku, Uygur kabileleri birlikte savaşırlarsa, mutlaka mağlubiyete uğrayacaklarını düşünüyordu (司馬光, 1084, 頁 6021, 卷 197).

Zhen Guan (貞觀) 20.yıl, 646 yılında, Sır Tarduş Duo Mi Kağan (多彌可汗)'ın kişiliği aceleci ve şüpheliydi. Babasının dönemindeki vezirleri ihmal etmişti ve sadece kendi beğendiği vezirlerin sözünü iyi dinliyordu. Vatandaş ona itaat etmedi. Duo Mi Kağan sık sık birisini öldürdüğünden dolayı vatandaş rahat bir yaşam sürdüremiyordu. Uygur kabilesin reisi Tu Mi Du (吐迷度), P'u-ku ve Tongra birlikte Duo Mi'ye saldırmıştı. Duo Mi kağan mağlubiyete uğradı (司馬光, 1084, 頁 6236, 卷 198).

Jiang Xia (江夏) valiliği Li Dao Zong(李道宗) ‘un askerleri çöle geçtiler. Sır Tarduş A-Po Şad'ın onbinlerce askeri dayanamadı ve Dao Zong onları bozguna uğrattı. Binlerce askerin başı kesildi ve 40 kilometre mesafe boyunca takip edildiler (司馬光, 1084, 頁 6238, 卷 198).

Zhen Guan (貞觀) 21. yılı, 647 yılında, 《舊唐書》 KTS 38 Bölüm, Coğrafya Bölümünde, Tang hanedanlığının P'u-ku kabilesini Shuo-fang eyaletine(朔方縣) yerleştirdiği yazar. Aile olarak sayısı 122 ve kişi başı sayısı 673'tü. P'u-ku kabilesi o zamanlarda Tang hanedanlığına itaat ediyordu. Li Dao Zong (道宗) ve Xue Wan che (薛萬徹) elçilerini Tölös kabilelerine işgal etmek için gönderdi. Reisleri o kadar mutlu olmuştu ki İmparatorla görüşmek için sevinçle yere kapandılar. On birinci gün, imparator'un arabası Fu Yang'dan (浮陽) geçti. Uygur, Bayırku, Tongra, P'u-Ku, Duo Lan Ge, Si-jie, A-die, Qi-Bi, Die-Jie, Hun, Hu Xue gibi on bir kabile hep elçilerini göndererek şöyle dedi: “Sır Tarduş büyük ülkeye hizmet etmedi ve zalim bir kabiledir. O bizim yöneticimiz olamaz. Kendi kolayca mağlubiyete uğrar ve oymağı onunla iyi bir hayat sürdüremez. Bizim kendi yerimiz var. Sır Tarduşa itaat etmek istemiyoruz, memnuniyetle imparator’a tâbi kılırsak çok daha iyidir.”

Zhen Guan (貞觀) 21. yılı, 647 yılında, Aralık ayında 20. gün, Uygur İlteber Tu Mi Du, P'u-ku İlteber Go-lan-ba-yan, To-lan-ke İrkin Jin mo, Bayırku İlteber Chu Li Shi, Tongra İlteber Shi Jian Çor, Ssu-Chie reisi Wu Sui, Hun, Hu-hsie, Xi jie, A-tie, Ch'i-pi, Bai Hsi reisleri hep birlikte hanedana hizmet sunmak için çıktılar. 22. gün, İmparator Tai-Zong, Fang lan evinde onlara sofrayı kurdu. Beş günde bir defa toplanıyorlardı (劉昫, 945, 頁 卷 38).

Zhen Guan (貞觀) 23. yıl, 649 yılında, Tai Zong Çebi Kağan (車鼻) hanedana gelmediği için You xiao wei general Gao Kan (高侃) Çebi Kağanı yakalamakla görevlendirdi. Uygur ve P'u-ku kabileleriyle birlikte Çebi Kağan'a saldırmıştı. Gao yönetimindeki Gök Türk sınırlarına varınca Gök Türk Beyleri tek tek teslim olmaya başladılar. Basmil reisi Fei Lo Cha (肥羅察) teslim oldu. Tang hanedan onları Xin li eyaletine yerleştirdi (司馬光, 1084, 頁 6265, 卷199).

Xian Qing (顯慶) 4.yıl, 659 yılında, Bakırku, Si-jie, P'u-ku, Tongra kabileleri ayaklandı. Xian Qing(顯慶) 5. yıl, 660 yılında, P'u-ku, Tongra ve Bakırku boyları, Si jie kabilelerine saldırdı. Zuo wei büyük general (左衛大將軍) Zheng Ren Tai (鄭仁泰) çıkan isyanı bastırmak için savaşa çıktı. Üç defa kazandı. Yüz li uzağa gitti ve reislerin başını kesti (王欽若、楊億, 1005, 頁 卷 986) (歐陽脩、宋祁、范鎮、呂夏卿, 1060, 頁 卷 217 下).

Long Shuo (龍朔) 1. yıl, 661 yılında, Uygur kabilesinin reisi Pó Rùn (婆閏) öldü. Yeğeni halkı yönetti ve Tongra ve P'u-ku kabileleriyle birlikte isyan ettiler (司馬光, 1084, 頁 6236, 卷 200).

Chui Gong (垂拱) 1. yıl, 685 yılında, Tongra, P'u-ku kabileleri ayaklandı. Tang hanedanı Zuo Bao Tao general (左豹韜衛將軍) Liu Jing Tong (劉敬同) He-Xi süvarileriyle Ju-yan Hai'ya (居延海) sefere çıkmıştı. Tongra ve P'u-ku kabileleri hepsi mağlubiyete uğradılar. An Bei Du Hu Fu (安北都護府)'da ayaklananların yerleştirilmesini emretti ve teslim olmalarını bekledi (司馬光, 1084, 頁 6436, 卷 203).

3.4. P'U-KU Yİ TU'NUN FAALİYETLERİ HAKKINDA

P'u Ku kabilesinin çadır sayısı 30,000'di ve 10,000 askeri vardı. Çin tarih kitaplarında zor yönetilen bir kabile olduğu kayıtlara geçmiştir. (新唐書, 1060, 頁 4693, 卷 217) Mezar taşı üzerindeki yazıta göre, P'u Ku Yi Tu, T'ang döneminde İ-feng'in (儀鳳) üçüncü saltanat devresi ikinci ayının yirmi dokuzuncu gününde, yani 678 yılında, 44 yaşında vefat ettiği bilindiği için vefat ettiği yıla göre hesaplama yapıldığında T'ang döneminde İmparator Tai-Zong, Zhen Guan beşinci yılı, yani 635 yılında, doğmuş olduğu tahmin ediliyor.

635 yılında doğan P'u Ku Yi Tu'nun mezar yazıtına göre üç sefere katıldığı bilinmektedir. Bizzat katıldığı seferler şunlardır: Birinci sefer, T'ang döneminde Xian Qing (顯慶) 2. yılında, İl-Kullig İşbara Kağan, A-shi-na-he-lu (阿史那賀魯) isyan ettiğinde görevlendirildi. Komutan P'u Ku Yi Tu ve Su Ding-Fang, İrtiş (曳咥河) nehrin

batısına kadar İl-Kullıg İşbaranın 10 farklı soydan 10 bin askeriyle savaşmaya gitti. Su Ding Fang (蘇定方) ise onları yendi. Ertesi yıl, İl-Kullıg İşbara yakalandı. Tutuklandıktan sonra hastalanıp öldü.

İkinci kayıtlı katıldığı sefer ise Qian Feng'in üçüncü (乾封) yıl, yani 668 yılında, T'ang askerleriyle birlikte doğu tarafına doğru çıktığı Mo-He (靺鞨) seferidir. Xian Heng (咸亨) birinci yılda, yani 670 yılında Doğuda Mo-he'yi yenmekle beraber batıda Tibet'le savaşmıştı. A-Shi-Na-Zhong'un (阿史那忠) mezar taşı yazıtında Tibetle yapılan bu savaşla birlikte Tibet T'ang İmparatoruna karşı ayaklanma da anlatılmaktadır. T'ang imparatoru müteveffa Yòu Xiāo Wèi Dà Jiāng Jūn (Sağ Süvari Birliği Generali) A-Shi-Na Zhong'un mezar yazıtında (大唐故右驍衛大將軍薛國貞公阿史那府君之碑) “復以吐蕃蟻結” Tibet boyunu karınca kümelerine benzeten bir anlatım kullanılarak Tibet'in ayaklanma olayından bahsedilir.

Aslına bakılırsa, Doğuda Mo-he'yi yenmesi batı'da da Tibet'le savaşması Çin tarihi kitaplarında kayıtlara geçmemiştir. Oysa mezar yazıtı aracılığıyla tarihteki eksikleri tamamlanabilir.

3.5. P'U-KU Yİ TU'NUN ÖLÜMÜ VE YAZITIN DİKİLMESİ

P'u Ku Yi Tu, kaplan yılının ikinci ayının 29. Günü (27 Mayıs 678) ölmüştü. Aynı yılın sekizinci ayının 18 günü (9 Eylül 678) cenaze(yog) töreni yapılmıştı. Kendisi kırk dört yaşındayken vefat etti.

Çin kaynaklarına göre P'u Ku Yi Tu, İ-feng(儀鳳) saltanat devresinin üçüncü yılında yani 678 yılında ölmüştü. İmparator Gao-Zong(高宗), Kao-tch'ang [Gāo-chāng 高昌] (Köço) (Hamilton, 1962, s. 39) ailesinde olan Qu Zhao(麴昭)'yu cenaze törenine katılmasını emretmiştir.

Yazıtın kim tarafından yazıldığını belli olmamasına rağmen büyük ihtimalle cenazeyi düzenleyen Qu Zhao telif eden olmalıdır. Xin Tang Shu'a göre, Gao Chang krallığında 麴智湛(Qu Chi Zhan) adlı birisinin oğlu Qu Zhao okumayı çok sever. Annesi hiç çekinmeden parasını biriktirmek yerine oğluna kitap almak için harcardı. Böyle eğitime

öneme veren ailede büyüyen Qu Zhao, Gao-Zong'un törenine düzenlenmesinin emrini yerine getirmesinin yanında, yazıt içeriğini de yazabilecek durumdadır.



4. BÖLÜM: NOTLAR

4.1. YAZITTA GEÇEN TARİHİ OLAYLAR

Açıklama:

Kelimeler verilirken önce yazıtın sütun numarası daha sonra o sütundaki kelime numarası verilmiştir.

4.1.1. 大唐 (1 – 1/2)

T'ang 唐 hanedanı (618-907) yılları arasında hüküm sürmüştü.

4.1.2. 賀魯背誕 (8 – 13/16)

賀魯, 4.2 maddede ilgili bilgi verilmiştir. 背, sırt parçası, ters, ayrılmak, karşı çıkmak, işitme engelli olmak, ıssız olmak anlamı taşır. 誕, büyük, kanmak, doğmak, doğum günü, cüret etmek anlamına gelir. 背誕 iki karakter beraber kullanıldığında Hè Lǔ'nun isyan etmeye cüret ettiği anlamına gelir.

4.1.3. 有滯周南 (11 – 13/16)

周南, Günümüzde Çin Hé Nán(河南) bölgesinde Luò Yán(洛陽) şehrinin bulunduğu yerin adıdır. 有滯周南 Yǒu Zhì Zhōu Nán , Herhangi bir yere takılmış olduğundan dolayı başka yere gidemez diye biliniyordu. Cümlede özne olmamasına rağmen bahsedilen kişinin Tai shi gong (太史公) yani Çinli tarihçi Si Ma Qian (司馬遷) olduğu biliniyor. Bu tarihçinin Zhou Nai şehrinde kalması gerekiyordu. Bu konuyu destekleyen bilgi SJ Tai shi gong biyografisinde kayıtlıdır.

4.1.4. 射牛之禮 (11 – 25/28)

禮, nezaket, görgü kuralları, tören yapmak, terbiye etmek, Konfüçyüs’e ait kitap, saygı göstermek anlamına gelir ve soyad olarak kullanılırdı. 牛 öküz, inek anlamını taşınır. Ancak Tanrı’nın oğlu tapınağa girebilir. Merasimde öküze ok atarak atalarına saygı gösterilirdi.

4.1.5. 並令官給(19 – 25/28)

T’ang döneminde halkların arasında bayanlar baş üzerine altın veya gümüş ile yapılan aksesuar kullanmayı tercih ederken erkekler ise beline kemer kullanmayı tercih ederlerdi. Kullanılan aksesuar kadınsı ve erkeksi karakterleri yansıtırdı. KTS 45 bölümünde 3. Mekviden yüksek olanlara mor kıyafet ve gümüş eyer kullanma izni verildiği yazılmıştır (劉昫 945, 頁卷45) (李建緯, 2013).

4.1.6. 紀玄石 (28 – 19 /21)

玄 siyah rengi anlamına gelir ve 石 taş anlamına gelir. Siyah bir taş burada kullanılam mezar taşı, yazıt, ve anıt anlamına gelir. Mezar taşı kelimesini kullanmaktansa dolaylamalı anlatım şekli kullanılır. Hou Han Shu, yani Sonraki Han kitabı. 34.bölümde aynı sözcük yer almıştır (范曄 445, 頁卷34).

4.2. KİŞİ ADLARI

4.2.1. 乙突 (2 – 3/4)

T'ang döneminde yaş ölçerken farklı bir yaş sistemi kullanılmaktadır. O yüzden aslında P'u Ku Yi Tu'nun 44 yaşında öldüğü biliniyorsa, asıl yaşı 43'tür. T'ang İmparatorluğu Gao-Zong (唐高宗) ve kraliçesi Wu Ze Tian (武則天)'nin birlikte gömüldüğü mezarlıkta bulunan altmış bir yabancı vezir heykeli (六十一蕃臣) arasında P'u Ku Yi Tu da yer almıştır. Bu mezarlık, T'ang QianLing (乾陵) olarak adlandırılmıştır. Günümüzde Çin Shan Xi ilindeki (陝西省)Xian Yang nahiyesinde (咸陽市) Qian ilçesinin (乾縣城) kuzeyinden 6 km uzaklıkta olan Liang (梁山) dağında diğer Tang mezarlıklarına göre çok iyi derecede muhafaza edilmiştir.

Mezar taşı üzerinde kitabe sağdan ikinci sütunda görüldüğü gibi Yi Yao (乙突) diye kaydetmiştir. 乙 (Yi), eski Çin soyadı, bir ve ikinci yıldızı kaydetme sistemi sırası, 突 (Yao) ,evin güney doğu köşesi demektir. Müteveffa olan bu kişinin ismi net olmadığı için tarihçiler arasında ayrılıklar çıkmıştır. Yuan(元 1271 – 1368) döneminde tarihçi Li Hao Wen(李好文)'in kayıtlarında ve Qing (清 1644 – 1912)döneminde arkeolog Ye Yi Bao (葉奕苞) ise Jin Shi Lu Bu(金石錄補) eserinde Yi Tu (乙突)'yu, Qi Tu olarak 乞突 olarak kaydedilmiştir.

4.2.2. 日磾 (3 – 18/19)

日磾 Mī Dī , sadece isim olarak geçer ama soyadı ile beraber bakıldığında Jin Mī Dī(金日磾) Xiung-nu Xiu Tu (匈奴休屠) kralın şehzadesidir. Babasıyla birlikte teslim olmaya Han Hanedanlığına gelmişti. Babası yoldayken teslim olmaktan vazgeçtiğinden dolayı hemen öldürülmüştü. Babası öldürülen Jin Mī Dī, küçük kardeşi ve annesiyle teslim olmuştu. Annesi vefat ettikten sonra portresi Gan-Quan (甘泉) sarayında asılmıştı. Mī Dī her oradan geçtiğinde mutlaka annesinin tablosuna bakıp hıçkırığa hıçkırığa ağlamıştı.

Annesi için ağlayarak anne babaya saygı göstermek deyimini göstermiş oldu. Bu konuyu destekleyen bilgi TCTC 19, S.634-635’de kayıtlıdır. T’ang döneminde yazılan yabancı askerlerin sadakatinin övüldüğü yazılarda Jin Mi Di (金日磾)’nin adı çok kullanılır. Bu konuyu destekleyen bilgi KTS 109. bölümde, s.2726’da kayıtlıdır. Doğu Türklerinin ā shǐ nà mō mò (阿史那摸末)’nun mezar yazıtında olduğu gibi diğer mezar yazıtlarında da 日磾 Mī Dī’nin adı kullanılmıştır (葛承雍, 2006, 頁 140-147).

4.2.3. 歌濫拔延 (4 – 16/19)

P’u Ku Yi Tu’nun dedesi 歌濫拔延 Go-lan-ba-yan, TD 199. Bölüm’de 歌藍伏延 Go-lan-fu-yan diye geçmişti. Mezar yazıtında 左武衛大將軍 yerine 右武衛大將軍 Yòu Xiāo Wèi Dà Jiāng Jūn unvanıyla görevlendirilmişti. TS 217. bölümde Go-lan-ba-yan Sır Tarduş’un gücü zayıf düşerken P’u Ku kabilesinin reisi olduğunu ifade edilmişti (劉昫, 945, 頁 4693, 卷 217).

4.2.4. 思匄(5 – 6/7)

乙突 Yi Tū’nun babasıdır. Fakat tarih kitaplarında onunla ilgili bilgi yoktur.

4.2.5. 賀魯(8 – 13/14)

賀魯 Hè Lǔ, soyadına bakıldığında, A-shi-na-he-lu (阿史那賀魯), Batı Köktürk İmparatorluğundan İstemi Yabgu (室點蜜 ? - 576)’nun beşinci nesil torunu olduğu anlaşılmaktadır. 多邏斯川 Duo Luo Si Nehri, yani İrtiş nehri, çevresinde yaşamıştı. Chu-yue(處月), Chu-Mi(處蜜), Gu-Su(姑蘇), Ge-Luo-Lu(歌邏祿) ve Nu-Shi-Bi(弩失畢) beş boylarını yönetmişti. İrtiş nehri, Obi(鄂畢河) Nehrinin en büyük koludur. Altay dağlarından çıktıktan sonra kuzeybatıya doğru akar ve İrtiş nehri ile birleşir. İlk önce A-shi-na-he-lu (阿史那賀魯) T’ang imparatorunun gözüne girmişti. Zou- Hiao-Wei Tsiang-Kūn (Sol Süvari Birliği Generali 左驍尉將軍) ve yan görev olarak Yao Chi (瑤池) Tu-tu’su yapmakla görevlendirilmişti. T’ang Tai Zong vefat ettiği haberini duyar

duymaz, A-shi-na-he-lu (阿史那賀魯) gizlice boylarını toplamaya gayret etmişti. Yong Hui (永徽) ikinci yıl Temmuz ayında, Ting Zhou (庭州), Jin Ling Cheng (金嶺城), Pu Lei Eyaleti'ne (蒲類縣) saldırmaya başlamıştı. A-shi-na-he-lu (阿史那賀魯)'nun oğlu A-shi-na-xi-yun (阿史那咥運) rehin alındı ve rehin alındığı sarayda You- Hiao-Wei Zhong Lang Jiang (Sağ Süvari Birliği komutanı 右驍尉中郎將) unvanı verildi. A-shi-na-xi-yun (阿史那咥運) başka yerlere gidemediği için üzüldüğünden imparator onun serbest bırakılmasını onayladı. Döndüğünde babasını Yukuk Şad'ın (咄陸可汗, 欲谷設) olduğu yerin ele geçirilmesine ikna etmişti. qian quan (千泉) şehrine çadır kurmuştu ve l-Kullig İşbara Kağan unvanını kendine koymuştu (司馬光, 1084, 頁 6306, 6310, 卷199、200) (劉昫, 945, 頁 5186, 卷 194) (歐陽脩、宋祁、范鎮、呂夏卿, 1060, 頁 215卷).

4.2.6. 靺鞨 (12 -21/22)

Çin'in kuzey doğusunda yaşayan bir boydur. KTS 199. bölüm'üne göre eskiden 肅慎 Su Shen olarak adlandırılan bir boyken 後魏 Hou-Wei döneminde boyun ismi Wu Ji (勿吉) olarak değiştirilmiştir. Şimdiki Baekdu (長白) dağının kuzeyinde Kuzey Kore'nin toprak sınırında bulunmaktadır.

Tang tarih kitaplarında bu dönemde “Doğu tarafa Mo-he ile savaş”ın yazı kaynağı olarak bulunmamıştı. Fakat, bu zamanlarda görevlendirilen Xue Ren Gui'nin (薛仁貴) Gao Gou Li'ye , yani Go Gu Ryo'ya (高句麗) savaşa gittiği yazılmıştır. Qi Bi He Li (契苾何力) de mòhé Go Gu Gyo (高句麗)'la Mo-He'li (靺鞨) savaşmakta katkı bulunmuştu. İ-tu, büyük ihtimalle bu savaşa katılmıştı. Olayın olduğu yerde, Fu Yu Cheng'de (扶餘城) halkın çoğu Mo- He'lidir (靺鞨). (劉昫, 945, 頁 2263, 卷 83) (歐陽脩、宋祁、范鎮、呂夏卿, 1060, 頁 2789, 卷 111).

4.2.7. 吐蕃(12 – 25/26)

Çeşitli farklı Çince okunuş şekli vardır. Tǔ Fān ve Tǔ Bō en çok tercih edilen iki okunuşdur. Günümüzde Çin batı bölgesinde Qing Hai Tibet platosunda olan 吐蕃 boyunun Türkçe karşılığı Tibet olarak kullanılmıştır. Divan Lügat it-Türk kitabında 吐蕃 Tǔ Fān'ın “Tübüt” olarak geçtiği kayıtlıdır.

P'u Ku Yi Tu, Doğuya gidip 667-668 yıllarında Mo-He ile savaştıktan sonra, Tu Fan boyu Xian Heng (咸亨) birinci yılda, yani 670 yılında Tu Fan'a doğru sefere katılmıştı. Bu seferden bahseden diğer bir mezar taşı yazıtı da, A-Shi-Na-Zhong(阿史那忠)'un mezar yazıtıdır ve bu yazıtta Tibet boyunun T'ang İmparatoruna karşı ayaklanması hakkında bilgi de bulunmaktadır. T'ang İmparatoruna karşı ayaklanma da anlatılmaktadır. T'ang imparatoru müteveffa Yòu Xiāo Wèi Dà Jiāng Jūn (Sağ Süvari Birliği Generali) A-Shi-Na Zhong'un mezar yazıtında (大唐故右驍衛大將軍薛國貞公阿史那府君之碑) “復以吐蕃蟻結” Tibet boyunu karınca kümelerine benzeten bir anlatım kullanılarak Tibet'in ayaklanma olayından bahsedilir.

4.2.8. 氍毹(14 – 18/19)

Barbarın memleketinden geçerek anlamına gelir. 氍毹 Çince okunuşu “ zhān qiú ” Kuzey xiāng boylarının hayvan kılılarıyla yaptıkları bir tür elbise anlamına gelmektedir. 鄉 Çince okunuşu “xiāng” memleket zhī anlamına gelir. 之 Çince okunuşu ise zhī ,isim tamamlanmasıdır. 氍毹 zhān qiú, bu tabirle Çinli olmayan, yani yabancılardan bahseder. Hayvan kılılarıyla yapılan elbiseyi giymek tabirini kullanarak kültürlü olmadıkları dolaylı bir şekilde anlatılır.

4.2.9. 麴昭(18 – 23/24)

麴昭(Qu Zhao), Kao-tch'ang [Gāo-chāng 高昌] (Köçö)'nun torunudur. (Hamilton, 1962, 頁 39) TS'ye göre, 麴智湛(Qu Chi Zhan)'ın oğlu Qu Zhao okumayı çok sever.

Annesi hiç çekinmeden parasını biriktirmek yerine oğluna kitap almak için biriktiği parayı harcadı. Qu Zhao iyi yazan birisidir (劉昫, 945, 頁 4768, 卷 221) (歐陽脩、宋祁、范鎮、呂夏卿, 1060, 頁 6223, 卷 221).

4.3. DENİZ, GÖL, DAĞ VB. YER ADLARI

4.3.1. 金微州(1 – 10/12)

Zhen Guan (貞觀) 21 yıl, 647 yılında T'ang P'u Ku kabilesini yerleştirmek amacıyla verilen bölgedir. Jīn Wēi (金微), sadece KTS Jīn Huī (金徽) diye kaydedilmişken TS, Táng Huì Yào(唐會要), Táng Shí Lù (唐實錄), Táng Lì(唐歷) T'ang tarihi ile ilgili tarihi kitaplarında Jīn Wēi (金微) olarak kayda geçmiştir. Wēi (微) ve Huī (徽) karakterlerinin tarzı birbirine benzediği için tarihçi hata yapmış olabilir. Jīn Wēi Zhōu 金微州, Bugünkü Moğolistan ve Rusya sınırları içindeki Onun (鄂嫩河) Nehri'ne yakındır. (Bkz. Ek 1.)

4.3.2. 朔野金山(2 – 5/8)

Kuzeyde vahşi bölgelerde Jin Wei dağda doğmuştur.

朔 anlam olarak Çin geleneksel ay takviminde birinci ay, başlangıç ve kuzey anlamına gelir. Ancak burada 野 ile birleşik kullanılırken sadece kuzey anlamına gelir.

野 vahşi anlamına gelir. 金山 Jin Shan, 山, shān” Çince’de Dağ anlamı taşır. 金微山 jīnwēishān’ın kısaltması. (Bkz. Ek 1.)

4.3.3. 石紐(2 – 19/20)

Masalda M.Ö. krallığı yöneten 夏禹 (Xia yu)'nun doğum yeridir. Günümüzde Çin'de 四川省(sì chuān shěng) eyaletindeki 汶川 Wènychuān ilçesidir. (Bkz. Ek 1.)

4.3.4. 龍城(3 – 11/12)

Xiung-nu(匈奴) her yıl mayıs ayında 龍城 tapınmaya gider. Aynı anlam taşıyan ama başka karakter ile yazılan 龍鄉 Long Cheng, 龍城 kelimeleriyle de yazılır. 龍 karakteri, Ejderha anlamı taşıyan karakteri kullanılırken hem masallarda cin gibi uğurlu, heybetli anlamına verir hem de eski krala kadar muhteşem simgeler. Ejderha şehrinde toplanıp tören yapılır. Bu konuyu destekleyen bilgi SJ Xiung-nu bölümünde kayıtlıdır. Günümüzde Çin'de Hé Tào (河套) ovasının yakınında ve T'ang başkenti Chang An(長安) 'ın kuzey batısındadır. (Bkz. Ek 1.) (司馬遷, BC 91, s. 匈奴列傳).

4.3.5. 漢宮/ 甘泉宮 (3 – 26/27)

甘泉宮 Gan quan sarayı, Kül Tigin Yazıtının Çince metninde de geçen bir yer adıydı. Asıl cümle 來朝甘泉，願保光祿，則恩好之深舊矣。Tuba Yalınkılıç yukarıdaki cümle'nin çevirisi Gan quan'deki saraya gelip selam durdu. Guanglu'yu koruma şerefine nail olmayı diledi. Böyle olursa dostane ilişkilerimiz elbette uzun soluklu olur. (Yalınkılıç, 2013, s. 82) Gan quan sarayı, Han döneminde 漢朝 M.Ö. 206-M.S. 220 yılları arasında ülke için tapınak olarak kullanılan mühim bir yerdi. Tang Sülalesi İmparatoru Tai-zong 646 yılında Tiele topluluğundan Uygurlar, P'u-kular gibi 11 boyu Tang Sülalesine teslim olduktan sonra ertesi gün Tai-zong Gān Quán Gōng 甘泉宮 sarayına varıp burada Tiele boyları tabi kılma olayı hem bütün uluslara hem de vefat eden atalara bildirmiştir. (司馬光, 1084, 頁 卷 198) Günümüzdeki coğrafi konumu şimdiki Shan Xi Eyaleti Xian yang Şehri chun hua nahiyesinde (陝西省咸陽市淳化縣) Gān Quán dağında bulunmaktadır. Gān Quán'ın diğer adları 雲陽宮 Yun yang sarayı ve 林光宮 ling guang sarayıdır. Batı han döneminde Liu Xin(劉歆) ve Wang Bao (王褒)Gān Quán Gōng 甘泉宮 hakkında şiir (漢賦) yazmıştır. (Bkz. Ek 1.).

4.3.6. 寇庭(9 – 10/11)

寇 Hırsız, düşman, işgal eden anlamına gelir ve soyadı olarak kullanılırdı. 庭 ise bahçe, balkon, mahkeme, boş yer, imparator anlamına gelir. Beraber kullanıldıklarında Çinlilerin düşmanları ve barbarları küçümseme ve alçak görme anlamına gelirdi. Batı Köktürklerin olduğu yeri yani 雙河(shuang-he) 千泉(qian quan) şehirlerinden dolayı bir anlatım şekliyle bahsedilirdi. (Bkz. Ek 1.)

4.3.7. 岱岳(11 – 5/6)

Çin yılında 麟德 Ling-de ikinci sene (665 yılı) 唐高宗 Tang Gao Zong'un at arabası Tai dağından geçmişti. Tai dağı, Çin'in beş ünlü dağlarından biridir. Doğuda bulunur. Günümüzde 山東省 shāndōngshěng 泰安縣 Taiān ilçesindedir. Eski zamanlarda imparatorlar çoğunlukla oraya gidip göklere tapınma törenleri yaparlardı. İmparatorun tapınması için belirli koşullar vardır. İktidar süresi boyunca ülkesinde barış olursa ve devletin milletinden ziyade kalırsa göklere tapınma törenleri yapılabilir. Çinli tarihçi Si Ma Qian (司馬遷) “shi ji”(史記) kitabında Feng chan kitabın 6. Bölümünde (封禪書第六) tapınma kurallarıyla ilgili olan Barış olduğunda göklere tapınma töreni ile yerde yaptıklarını ve başarılarını iletme amacıyla yapılır. Aksi takdirde, yapılmaz. (每世之隆，則封禪答焉，及衰而息。)(Bkz. Ek 1.)

4.3.8. 塞北(11 – 10/11)

Çin Seddi'nin kuzey taraflarının bütün bölgeleri kastedilir. 塞, sıkmak, sınırdaki tehlike bölgeler anlamına gelirken burada yön gösterme karakteri 北 Kuzey yönü birlikte kullanıldığında ancak Çin bölgesi'nin sınırı anlamı verilir. (Bkz. Ek 1.)

4.3.9. 周南(11 – 15/16)

Günümüzde Çin Hé Nán(河南) bölgesinde Luò Yán(洛陽) şehri kastedilir. (Bkz. Ek 1.)

4.3.10. 纘踰原(20 – 23/25)

纘踰 yer adı ve 原 ova anlamına gelir. Günümüzde Moğolistan'da Tula nehri Zamaar eyaletine geçerken Bulgan Aimag eyaleti ve güneydeki Hogno Hanuul arasındaki ova anlamına gelir. (Bkz. Ek 1.)

4.3.11. 祁連(21 – 26/27)

Qi lian dağına karşı durarak kare sütun şekli yeşimi tutarak kendi kendine konuşmuştu. 祁連 Çince okunuşu “Qí lián” ve 祁連山 “Qí lián shān ”nın kısaltmasıdır. Günümüzde 甘肅 省 (gān sù shěng) eyaletin batısındaki dağdan 青海省 (Qīng hǎi shěng) eyaletin doğu kuzey dağına bütün dağın ismidir. (Bkz. Ek 1.)

4.3.12. 蔥山(23 – 3/4)

「葱」, 蔥 Karakterin eski yazılışı, yani 蔥嶺 cōng lǐng . Günümüzde Pamir dağlarını ifade eder. (Bkz. Ek 1.)

4.3.13. 蒲海(23 – 7/8)

蒲類海 “pú lèi hǎi ” nın kısaltması. Günümüzde Çin'de Xin Jiang Kazak Özerk bölgesinde Barköl (巴里坤湖) ilçesini ifade eder. (Bkz. Ek 1.)

4.4. UNVANLAR

4.4.1. 故 (1-3)

Müteveffa anlamına gelen Gu karakterinin aynı zamanda eski, yaşlı, ve vefat etme anlamını taşır.

4.4.2. 右驍衛大將軍(1-4/9)

İmparatorluğu koruyan generaldir. Yòu Xiāo Wèi Dà Jiāng Jūn, Sağ Süvari Birliği Generali anlamına gelir. Sui döneminde 隋朝 (581 – 619 yılları arasında) Jīn Jūn Shí Liù Wèi (禁軍十六衛), Hanedanlığına yakın koruyan general sistemi kurulmuştur. T'ang döneminde askerlik sisteminde süvari birliği yönetmekle görevli olan askerdir. Sağ (右, yòu) ve sol (左, zuǒ) taraf generalinin vazifesi hemen hemen aynıdır.

4.4.3. 都督(1-13/14)

Askeri komutandır. Bölgesel idari işlerini yönetmektedir. T'ang döneminde azınlık olduğu bölgelerde jī mí fǔ zhōu (羈縻府州) sistemi kullanarak azınlık yabancı veziri emrederek nesilden nesile Du Dū (都督) o belirtilen bölgeyi yönetmiştir. (杜佑, 801, 頁 職官・州郡・都督)

4.4.4. 金微州都督(1-10/14)

647 yılında T'ang Sülalesi kuzey bölgesinde Altı Eyalet ile Yedi Vilayeti Zhou (六府七州) idare sistemi kurmuştur. P'u ku boyu nesiller boyunca Jīn Wēi Xhōu bölgesinde Jīn Wēi Xhōu Dū Dū (金微州都督) tutuk olarak görevlendirilmiştir.

4.4.5. 上柱國(1–15/17)

zhàn guó (戰國, M.Ö. 5 yüzyıl – M.Ö. 227 yıl) döneminde en yüksek askeri vazifesidir. T'ang döneminde bu unvanından daha yüksek mevki yoktu. Sadece Şerefli bir unvandır. Asıl vazifesi yoktur. İkinci mevkiye aittir. Askerlik için toplam 31 mevki oluşturulan bir dizgesidir. Birinci mevkiden üçüncü mevkiye kadar herkesin yalnızca bir yardımcısı bulunuyorken, dördüncü mevkiden dokuzuncu mevkiye kadar herkesin birden fazla (genellikle üç) yardımcısı bulunuyordu. Bu konuyu destekleyen bilgi KTS 42 bölümde kayıtlıdır. TD kitabında sonraki belirtilen bölümünde ilgili bilgiyi desteklemiştir (劉昫, 945, 頁 卷 42) (杜佑, 801, 頁 職官・勳官).

4.4.6. 開國公(1 –21/23)

Şerefli bir unvandır. Jin döneminde (晉代, 265 yıl – 420 yıl) Kāi Guó (開國) adlı unvanı kullanılmaya başlamıştır. Kāi Guó (開國) unvanının arkasında “Wáng, Gōng, Hóu, Bó, Zǐ, Nán (王、公、侯、伯、子、男)” veya Jùn Gōng 、Xiàn Gōng 、Jùn Hóu 、Xiàn Hóu 、Xiàn Zǐ 、Xiàn Nán 、Xiāng Nán 。 (郡公、縣公、郡侯、縣侯、縣子、縣男、鄉男) unvanları geliyordu.

4.4.7. 左武衛大將軍(4 – 22/27)

İmparatorluğu koruyan generaldir. Zuǒ Wǔ Wèi Dà Jiāng Jūn, Sol askeri birliğin büyük generali anlamına gelir. Sui döneminde 隋朝 (581 – 619 yılları arasında) Jìn Jūn Shí Liù Wèi (禁軍十六衛) olarak adlandırılan hanedanlığı koruyan bir general sistemi kurulmuştur. Vazifesine göre 16 görev taşıyabilir. Sağ (右, yòu) ve sol (左, zuǒ) taraf generalinin vazifesi hemen hemen aynıdır.

4.4.8. 繼襲 (5 – 8/9)

Nesilden nesile aktarılan bir görevdir. Genelde İmparatorun kendisinin seçtiği ve kendine bağlı kıldığı azınlık boyuna verilen babadan oğla geçen bir sistemdir.

4.4.9. 朝散大夫 (18 – 8/11)

Sui döneminde 隋朝 (581 – 619 yılları arasında) bu unvan kullanılmıştır. Asıl vazifesi imparatorluğa danışmanlık yapmaktır.

4.4.10. 右武衛 (10 – 3/7) & (10 – 21/23)

İmparatorluğu koruyan generalidir. Sui döneminde 隋朝 (581 – 619 yılları arasında) Jin Jūn Shí Liù Wèi (禁軍十六衛) sistemi hanedanlığı koruyan bir general sistemi kurulmuştur. Sağ (右, yòu) ve sol (左, zuǒ) taraf generalinin vazifesi hemen hemen aynıdır. Yòu Wǔ Wèi 右武衛, Yòu Wǔ Wèi Dà Jiāng Jūn (右武衛大將軍), Sağ büyük generalin kısaltmasıdır.

4.4.11. 郎將 (10 – 6/7)

Zhōng Láng Jiāng(中郎將)'nin kısaltmasıdır. Şerefli bir unvandır ve belirli bir vazifesi yoktur.

4.4.12. 食邑 (14 – 3/4)

İmparatorluğu yönetmek amacıyla vezirlere, itaat eden yabancı boydan belirli bir toprak verilir.

4.4.13. 禮(20 – 26)

Tang cenaze törenine göre, her mevkisi olan asker veya memur, vefat ettiğinde ailesine yardım amacıyla kumaş ve pirinç verilir. Birinci mevkide olanların ailesine 200 sırmalı kumaş ve 200 darı verilir. T'ung-tien 禮 adlı kitabın 46. bölümünde mevkiye göre nasıl cenaze yapıldığı açıklanmaktadır ve okunuşu “li” olan bu kelime görgü kuralı anlamına gelir. (杜佑, 801, 頁 禮46)T'ang mezar yazıtlarının amacı şöyledir: Birinci amaç, ölenin tabuta gömüldüğü zaman ve yer kayıt altına alınır. İkinci amaç ise, cenaze işleri adete uygun bir biçimde tamamlanır. 禮 fiil rolünü almıştı ve 也 bu fiilin yardımcı ek halidir (姚美玲, 2007).

4.5. BİTKİ, MÜZİK ALETİ VE EŞYALAR

4.5.1. 薤 (21 – 23)

Eskiden şimdiye kadar sık sık kullanılan bir sebze türüdür. Bilimsel adı “Allium chinense”dir. Bugünkü adı Lù Qiáo (薤 薤) olmuştur. Edebiyatta bu çeşit sebze şiirlerden çok defa geçmiştir. Örneğin, T’ang döneminde ünlü şair Bái Jū Yì (白居易) eserinde “望黍作春酒，留薤為春菜。”Tahıldan yapılan bahar içkisiyle Xiè (薤) sebzeden yapılan meze ne güzel olur.” Ayrıca, sebze olan Xiè (薤) yan yana kullanıldığında “薤露” olarak meşhur cenaze müziği olmuştur. Özetle, insan ömrünün kolayca nasıl kaybedildiği anlatılır.



Resim 30: Turşu yapılan Xiè (薤) kökü

(潘富俊, 2012, 頁 231)



Resim 31: Xiè (薤)’nin Genel Dış Görüntü

Fotosu . Kaynak: (潘富俊, 2012, 頁 231)

4.5.2. 鐸 (21 – 24)

Büyük zil olan bir müzik aletidir. Eskiden imparatorluk halklara anons yapmak istediğinde veya savaşta devlet halka uyarı yapıldığında kullanılır.

Resim 32: Duó (鐸) Büyük Zil Olan Bir Müzik Aletidir.

Kaynak: (陸錫興, 2001, s. 61)



4.5.3. 方勒 (22 –1/2)

勒 veya 璫 güzel yeşim anlamında kullanılan karakterdir. Süs aksesuarı ya da evde dekorasyon amacıyla koyulur. Genelde kare veya sütun şekliyle oluşan yeşimdir. Eskiden beri mezarda birlikte konulduğu sık sık görülür.

Resim 33: Sütun Şekliyle Oluşan Yeşim(方勒)

Kaynak: (薛貴笙, 2011, s. 217) (中國文物學會專家委員會, 2008, s. 32).



SONUÇ

Moğolistan'da bulunan Köktürkler'e ait Çince mezarına bakılarak, T'ang döneminin siyasi gücünün şehir merkezinden aşip başkentten uzak yerlere ulaştığını görüyoruz. P'u Ku kabilesi erken yıllardan beri İmparatora itaat ederek büyük general vazifesini üstlenmiştir. Öyleyse, o zamanda bu Türk boyunun T'ang siyasi yönetimine bağlı olduğunu ve Çin kültürüne alışmış olduğunu söyleyebiliriz. P'u ku kabilesinin, siyasi olarak bağlılığın yanında aile ilişkilerinde de babaya hürmet ettiği belirtilir. Yazıtta bahsedilen asker yabancı uyruklu olmasına rağmen, erken yaştan beri Çin sarayına uygun görgü kurallarını öğrenebilmişti. Çin geleneksel kültüründe ailede anne babaya ve büyüklere hürmet göstermek, yani Xiao 孝, kelimesi yazıtın başlangıcından beri tekrarlanmaktadır. Bunun yanında, Zhong 忠, Yani sadık kalmak, Türk asker P'u Ku Yi Tu'nun İmparatorluğuna bağlı kaldığını vurgulamaktadır. Hem sadık kalmak hem de hürmet göstermek kavramları birkaç tarihi olay boyunca örneklerde verilen yazıtlarda bahsediliyor.

T'ang döneminde yabancı uyruklu askerlerin asıl Çinli askerler gibi atandığı bilinmektedir. Konfüçüs kavramının en önemlisi ailede anne babaya hürmet göstermek ve evin dışarısındayken ülkeye sadık kalmak, yabancı generalin biyografisi anlatılırken aynı çerçevede kullanılmaktadır. Öyleyse İmparatorun bütün siyasal kudreti elinde bulundurduğu bir yönetim biçimi mevcuttur. Çin kökenli yönetici o zamanlarda tüm dünyayı kontrol edebilecek güce sahip olmasına rağmen yabancı askerlere ayırım yapmadan davranmaktadır. Görevlendirilen Türk generalin savaş başarısına metinde geçen Tibetlilere karşı sefer de dahildir. Artık bu asker İmparatorun yiğit bir askerine dönüşmüştür.

Başka Türk askerlerin Çince mezar taşlarının üzerindeki yazıtlarda da aynı felsefe ve anlatım şekli kullanılır. A Shih Na Zi Nu (阿史那自奴), Shi Shan Ying (史善應), A Shi Na Wu Shi (阿史那勿施), gibi Türk askerlerin Çince mezar taşları hep Çin felsefesinin yansıtıldığı eserlerdir. (周紹良, 1992) (周紹良, 2000) Öncelikle ölen Türk askerlerin kimliğinden bahsetmekle beraber T'ang döneminde katıldığı seferlerde kazandığı

olağanüstü başarılarla bahsedilmektedir. Aslına bakılırsa, Doğuda Mo-he'yi yenmesi batı'da da Tibet'le savaşıması Çin tarihi kitaplarında kayıtlara geçmemiştir. Oysa mezar yazıtı aracılığıyla tarihteki eksikler tamamlanabilir.

Sonuncu bölümde süsleme amacıyla dörtlük mısra ile hayatını kaybettiğinden dolayı hissedilen hüznün vurgulanmaktadır. Bahsedilen Türk askerler hep ailece uzun yıllar boyunca T'ang hanedanı ile ilgili gereken terbiyeyi almışlardır ve yöneticiye sadık oldukları kaydedilmiştir. Kendi isimlerine Çince karakterler eklemiş ve Çin kökenli askerler gibi görülmüşlerdir.



KAYNAKÇA

- А.Очир, (2013). Эртний нүүдэлчдийн бунхант булшны малтлага судалгаа. Төв аймгийн Заамар сумын Шороон бумбагар дурсгалын малтлага судалгаа. Улаанбаатар.
- 章羣. (1986). 唐代蕃將研究. 台北市: 聯經出版.
- 章羣. (1990). 唐代蕃將研究續編. 台北市: 聯經出版.
- 張敏. (2002). 懸念乾陵. 北京市: 新世界出版社.
- 趙超. (2003). 古代墓志通論. 北京市: 紫禁城出版社.
- 馬馳. (2011). 唐代蕃將. 西安: 三秦出版社.
- 羅新. (2011). 蒙古國出土的唐代僕固乙突墓誌. 中原與域外 慶祝張廣達教授八十嵩壽研討會論文集 (s. 57-63). 台北市: 政大歷史系.
- 馬虹. (2011). 靺鞨部族的出現、分佈地域與族屬, 靺鞨渤海與周邊國家的部族關係史研究. 北京市: 中國社會科學出版社.
- 趙靖. (2012). 唐代僕固部歷史考論. 蘭州: 西北民族大學.
- 范曄. (445). 後漢書.
- 魏徵. (636). 隋書.
- 杜佑. (801). 通典.
- 班固. (82). 漢書.
- 劉昫. (945). 舊唐書.
- 王溥. (961). 唐會要.
- 文軍, 梁. (2003). 乾陵六十一番王考述. 文博, 44-51.
- 司馬光. (1084). 資治通鑑.
- 岑仲勉. (1958). 突厥集史. 北京: 中華書局.
- 侯林伯. (1972). 唐代夷狄邊患史略. 台北市: 台灣商務印書館.
- 箭內互. (1973). 中國歷史地圖. 台北縣: 三人行出版社.
- 梁實秋. (1973). 最新實用漢英辭典. 台北市: 遠東圖書公司.
- 謝海平. (1978). 唐代留華外國人生活考述. 台北市: 台灣商務印書館.
- 嚴耕望. (1985). 唐代交通圖考第二卷 河隴磧西區. 台北市: 中央研究院歷史語言研究所, .
- 李好文. (1986). 長安志圖. 台北市: 台灣商務.
- 張國剛. (1987). 唐代官制. 西安: 三秦出版社.

- 林恩顯. (1988). 突厥研究. 台北市: 台灣商務印書館.
- 郭沫若. (1990). 中國史稿地圖集. 北京市: 中國地圖出版社.
- 譚其驤. (1991). 中國歷史地圖集 隋唐五代時國時期. 台北市: 曉園出版社.
- 周紹良. (1992). 唐代墓誌彙編 (上、下). 上海市: 上海古籍出版社.
- 蔡勸懌. (1992). 從漢賦中研究漢代宮殿建築. 香港: 珠海大學中研所博士論文.
- 呂宗力. (1994). 中國歷代官制大辭典. 北京市: 北京出版社.
- 劉永華. (1995). 中國古代軍戎服飾. 上海: 上海古籍出版社.
- 李天鳴. (1997). 中國疆域的變遷. 台北市: 國立故宮博物院.
- 李鴻賓. (1997). 唐代墓誌的九姓粟特人. 文獻(1), 121-134.
- 蔡鴻生. (1998). 唐代九姓胡與突厥文化. 北京市: 中華書局.
- 周天遊. (1999). 盛唐氣象: 恢宏燦爛的華美樂章. 杭州市: 浙江人民美術出版社.
- 岑仲勉. (2000). 隋唐史. 北京: 河北教育出版社.
- 周紹良. (2000). 唐代墓誌彙編續集. 上海市: 上海古籍出版社.
- 薛宗正. (2000). 僕固部的興起及其與突厥、回鶻的關係. 西域研究(3), 8-18.
- 陸錫興. (2001). 中國古代器物大詞典 樂器. 河北: 河北教育出版社.
- 葉奕苞. (2002). 金石補錄 (Cilt 22). 上海古籍出版社.
- 張永祥. (2003). 中國乾陵. 西安市: 陝西旅遊出版社.
- 葛承雍. (2006). 唐韻胡音與外來文明. 北京市: 中華書局.
- 姚美玲. (2007, 6 2). 唐代墓志中的「禮也」釋證. 語言科學, 100-107.
- 葛劍雄. (2007). 歷史上的中國: 中國疆域的變遷. 上海市: 上海刺繡文章出版社.
- 陳國燦. (2008). 唐乾陵石人像及其銜名的研究. 新疆歷史研究論文選, 120-143.
- 冉萬里. (2009). 隋唐考古. 西安市: 陝西人民出版社.
- 徐連達. (2010). 中國官制大辭典. 上海市: 上海大學出版社.
- 薛貴笙. (2011). 中國玉器圖鑑. 浙江省: 浙江古籍出版社.
- 潘富俊. (2012). 中國文學植物學. 台北市: 貓頭鷹出版社.
- 朱振宏. (2012). 隋唐時期突厥人漢文墓誌的初步整理. 中國唐代學會(第 19 期).
- 王艷麗. (2012). 僕固懷恩仕唐反唐及其對中唐北疆產生的影響. 呼和浩特: 內蒙古師範大學.
- 楊富學. (2012). 唐代僕固部世系考 - 以蒙古國新出僕固氏墓誌銘為中心. 西域研究(1), 69-76.
- 李建緯. (2013). 唐代金銀飾品研究 - 以性別與裝飾功能為中心. 史物論壇, 33-80.
- 朱振宏. (2013, 6). 阿史那勿施墓誌箋證. 中國邊政(194), s. 1-39.
- 朱振宏. (2013, 6). 阿史那自奴 (哲) 墓誌箋證考釋. 成大歷史學報, s. 43-108.

- 裴恆濤. (2013). 唐代《裴沙墓誌》所反映的西域胡人的漢化與認同. 中古墓誌胡漢問題研究, 158-193.
- 楊富學. (2014). 蒙古國新出土僕固墓誌研究. 文物(5), 83-88.
- 朱振宏. (2014, 12). 突厥族史善應墓誌箋證研究. 中國邊政(200), s. 119-167.
- 馮恩學. (2014). 蒙古國出土金微州都督僕固墓誌考. 文物(5), 83-88.
- 王帥帥. (2017). 鐵勒僕固部研究. 西安: 西北大學學位評定委員會.
- 司馬遷. (BC 91). 史記.
- 令狐德棻. (636). 周書.
- 王欽若、楊億. (1005). 冊府元龜.
- 周汛、高春明. (1996). 中國衣冠服飾大辭典. 上海: 上海辭書出版社.
- 吳志毅、梁子. (2003). 乾陵之謎. 西安市: 西北大學出版社.
- 王曉如、樊英峰. (2003). 乾陵. 西安: 西北大學出版社.
- 樊英峰、劉向陽. (2003). 唐乾陵. 西安: 三秦出版社.
- 周偉洲、丁景泰. (2006). 絲綢之路大辭典. 西安市: 陝西人民出版社.
- 天衛文化編輯部. (2009). 中國歷史地圖大圖鑑. 台北市: 天衛文化.
- 天衛文化編輯部. (2009). 中國古今地名對照編冊. 台北市: 天衛文化.
- 姚江坡、華義武. (2010). 古玉鑑定. 長春市: 吉林出版集團有限責任公司.
- 大中國文化編委會. (2012). 大中國禮儀文化. 北京市: 外文出版社.
- редактор, Г. (2016). ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ. Печатное издание "Теория и практика археологических исследований, 2(18) 2017, 60-74.
- 傅璇琮、張忱石、許逸民. (1993). 唐五代人物傳記資料綜合索引. 台北市: 文史哲出版社.
- 中國文物學會專家委員會. (2008). 中國文物大辭典. 北京市: 中央編譯出版社.
- 鄭樸生、吳文星、葉劉先相. (1984). 中國歷史地名大辭典. 台北市: 三通出版社.
- 歐陽脩、宋祁、范鎮、呂夏卿. (1060). 新唐書.
- 中國疆域變遷與地圖發展編輯委員會. (2015). 地圖的見證: 中國疆域變遷與地理發展. 中國地圖出版社.
- Alyılmaz, C. (2003). Bugut Yazıtı ve Anıt Mezar Külliyesi ve Üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11-21.
- Alyılmaz, C. (2003). Moğolistan'da Eski Türk Kültür Ve Medeniyetine Ait Bazı Eserler Ve Bulundukları Yerler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergi*(21), 181-199.
- Alyılmaz, C. (2010). Zanaazar Güzel Sanatlar Müzesindeki Türk Eserleri. *Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290 Yılı (720 - 2010)*, 87-109.

- Aydın, E. (2012). *Eski Türk Yer Adları Eski Türk Yazıtlarına Göre*. Konya: Kömen Yayınları.
- Baykuzu, T. D. (2014). T'ang Hanedanlığının Büyük Türk Generali Pu-Ku Huai-En. *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54, 377-400.
- Bican Ercilasun, A. (2015). Oğuz Adının Etimolojisi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Oğuzları Dilleri (s. 15-20)*. Ankara: *Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiri*.
- Donuk, A. (1988). Eski Türk Devletlerinde İdari Askeri Ünvan Ve Terimler . İstanbul: *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*.
- Ekrem, E. (2015). Çin Kaynaklarında Dokuz Oğuz Meselesi : Sayısal Yapısı. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Oğuzlar Dilleri (s. 189-220)*. Ankara: *Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*.
- Gömeç, S. (2011). *Kök Türk Tarihi* . Ankara, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Hamilton, J. R. (1962). Toquz Oğuz et On-Uyyur. *Journal Asiatique*, 22-63.
- Sinor, D. (2003). *Erken İç Asya Tarihi* . İstanbul: İletişim Yayıncılık .
- Taşagıl, A. (2003). Köl Tigin Yazıtının Çince Yüzü Hakkında. *Avrasya Etüdleri*, 3-24.
- Taşagıl, A. (2013). Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları. Ankara: *Türk Tarih Kurumu*.
- Taşagıl, A. (2015). Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Oğuzlar Dilleri (s. 21-30)*. Ankara: *Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*.
- Tekin, T. (2008). Orhon Yazıtları. Ankara: *Türk Dili Kurumu* .
- Tsai, L. M. (2011). Doğu Türkleri. İstanbul: *Selenge Yayınları*.
- Yalınkılıç, T. (2013). Kül Tigin Yazıtının Çince Metni ve Tercümesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2/2 , 79-75.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

資治通鑑 TCTC= Tzu-chih T'ung-chien 06.02.2018 tarihinde

<http://ctext.org/wiki.pl?if=gb&res=745983> adresinden erişildi.

漢典 Çince Sözlüğü

06.02.2018 tarihinde <http://www.zdic.net/> adresinden erişildi.

中央研究院 兩千年中西曆轉換 Çin yılından Milat yılına çevirme sistemi

06.02.2018 tarihinde <http://sinocal.sinica.edu.tw/> adresinden erişildi.

教育部重編國語辭典修訂本 Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan Çince

Sözlüğü, 01.24.2018 tarihinde <http://dict.revised.moe.edu.tw/cbdic/index.html> adresinden erişildi.